E V A R U D B E R G

"Framtiden tillhör handens och hjärnans arbetare"

Perioden mellan de två världskrigen blev genombrottet för den moderna tiden – politiskt, socialt och tekniskt. 1921 gjordes rösträtten äntligen oberoende av inkomst och kön. 1928 lanserade Per Albin Hansson folkhemmet; samhället som en stor familj, där de bättre rustade skulle ta hand om de sämre rustade. På 1930-talet började en social bostadspolitik växa fram tillsammans med andra sociala reformer. Även den tekniska utvecklingen och rationaliseringarna inom industrin förändrade samhället i grunden. Sverige dominerades inte längre av jordbruksnäringarna. Vid mitten av 1930-talet hade antalet sysselsatta inom industrin överstigit antalet jordbruksarbetande. Tjänstemannakåren var den yrkesgrupp som växte snabbast.

1930-talet framstår som optimismens och framtidstrons årtionde. Tilltron till teknikens kraft och förmåga att förändra samhällsutvecklingen och skapa större jämlikhet var stark. Ingenjören var framtidsmannen och hjälten, saklighet och tekniskt kunnande var nyckelorden. "I varje svensk döljes embryot till en ingenjör", utropade man entusiastiskt, och pekade på den svenska ingenjörskonstens ärofyllda traditioner.

Men optimismen avspeglade sig inte bara på teknikens område, utan även inom arkitektur, kultur och politik. Gamla ideal kasserades, fönster slogs upp på vid gavel mot förut tabubelagda områden, öppenhet och genomlysning skulle vädra ut fördomarna. Andlig och kroppslig hygien kunde uppnås genom folkbildning och upplysning. Tuberkulosen och trångboddheten var de stora fienderna. En frisk och renlig befolkning med lagom många barn i hygieniska och ända-

Jojon från 1930-talet – en av de första "flugorna" i landet, med skolgårdsturneringar och mästerskapstävlingar (Foto Nordiska museet)

Tekniska högskolans kårhus, invigt 1930, ritat av Sven Markelius och Uno Åhrén, tillhör de första, utpräglat funktionalistiska byggnaderna i Sverige. Oornamenterade fasader i ljus tunnputs, långa fönsterband, stora, uppglasade fasadpartier, avsaknad av sockelmarkering och flacka tak är utmärkande drag. (Foto Arkitekturmuseet)

målsenliga bostäder var – lite tillspetsat – målet för 1930-talets bostadspolitiska och sociala ambitioner. De många utställningarna under 1930-talet handlar bland annat om detta, och det är också från en av dem, "Standard '34" i Stockholm, som det entusiastiska stridsropet "Framtiden tillhör handens och hjärnans arbetare" är hämtat.

Tekniska museets byggnad på Djurgården i Stockholm invigdes för femtio år sedan, mitt under detta energiska decennium. Museet framstår närmast som en inkarnation av årtiondets teknikintresse och folkbildarambitioner. Men 1930-talet var också fattigdomens och misärens decennium, som började i massarbetslöshet och slutade i kaos i andra världskriget. Den tekniska utvecklingen möjliggjorde inte bara en välfärdsutveckling utan också en krigsindustri utan tidigare skådad like.

Den nya arkitekturen

Glas, stål och betong var 1930-talets signatur. Givetvis hade dessa material länge använts som byggnadsmaterial. Den järnarmerade betongen började användas i slutet av 1800-talet och berömda bygg-

Helsingborgs konserthus, ritat av Sven Markelius och invigt 1932, är ett annat, tidigt exempel på den nya arkitekturen. (Foto Arkitekturmuseet)

nadsverk som Kristallpalatset i London från 1851 och Eiffeltornet från 1889 visade hur glas och stål varit utgångspunkter i konstruktionen. Men i mellankrigstidens arkitekturriktning – funktionalismen – var det just dessa material som skulle uttrycka den nya tidens anda av saklighet och sundhet. Den oornamenterade, kubistiska geometrin lät sig formas i byggnader med hjälp av den armerade betongen. Smäckra, eleganta konstruktioner eftersträvades, och det var något som de slanka, inklädda stålpelarna klarade av. Släta, blanka ytor var idealet, och vid sidan av glas kom rostfritt stål, aluminium och andra lätta metaller till användning. Också släta material som bakelit, masonite och plywood passade in i det nya formspråket.

Vid sidan av de estetiska idealen fanns också de hygieniska; de blanka ytorna var lätta att hålla rena. Likadant gällde de stora, hela fönsterytorna, som både skulle ge utblickar mot himmel och grönska och släppa in stora mängder hälsosamt ljus. Under 1920- och 1930-talen experimenterade man med kvartsglaset, och hade stora förhoppningar på dess förmåga att släppa igenom det hälsobringande ultravioletta ljuset.

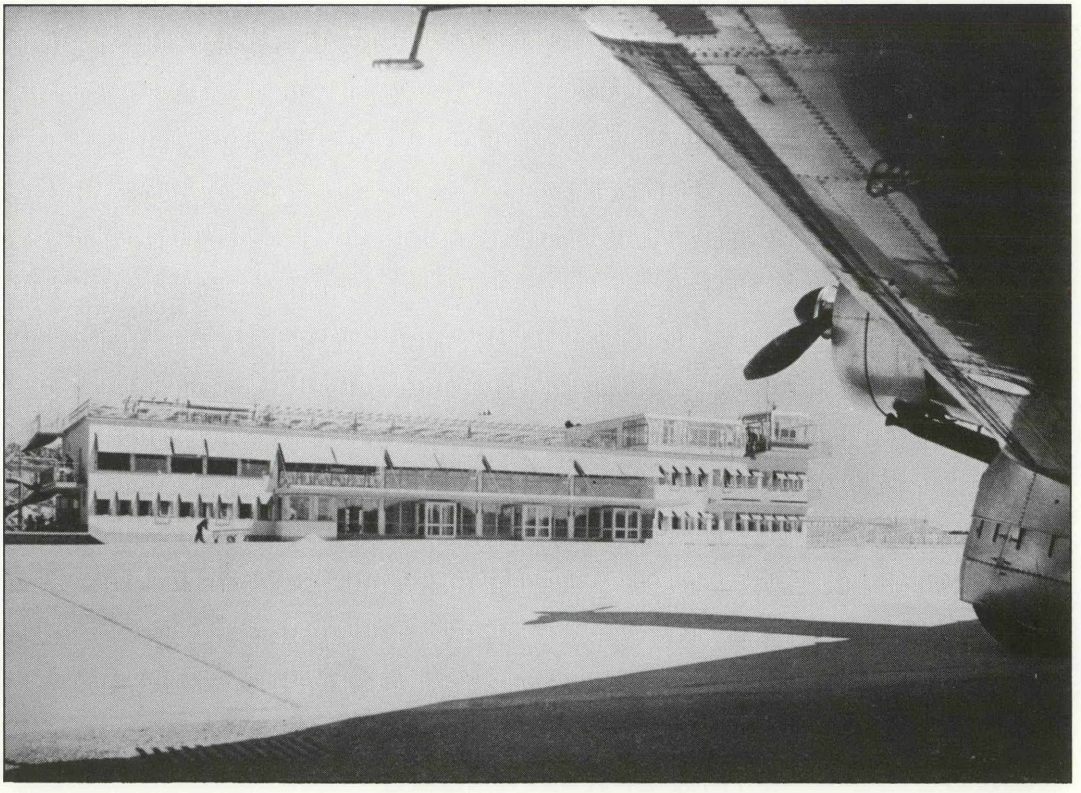
Le Corbusier var den nya arkitekturens främste förespråkare.

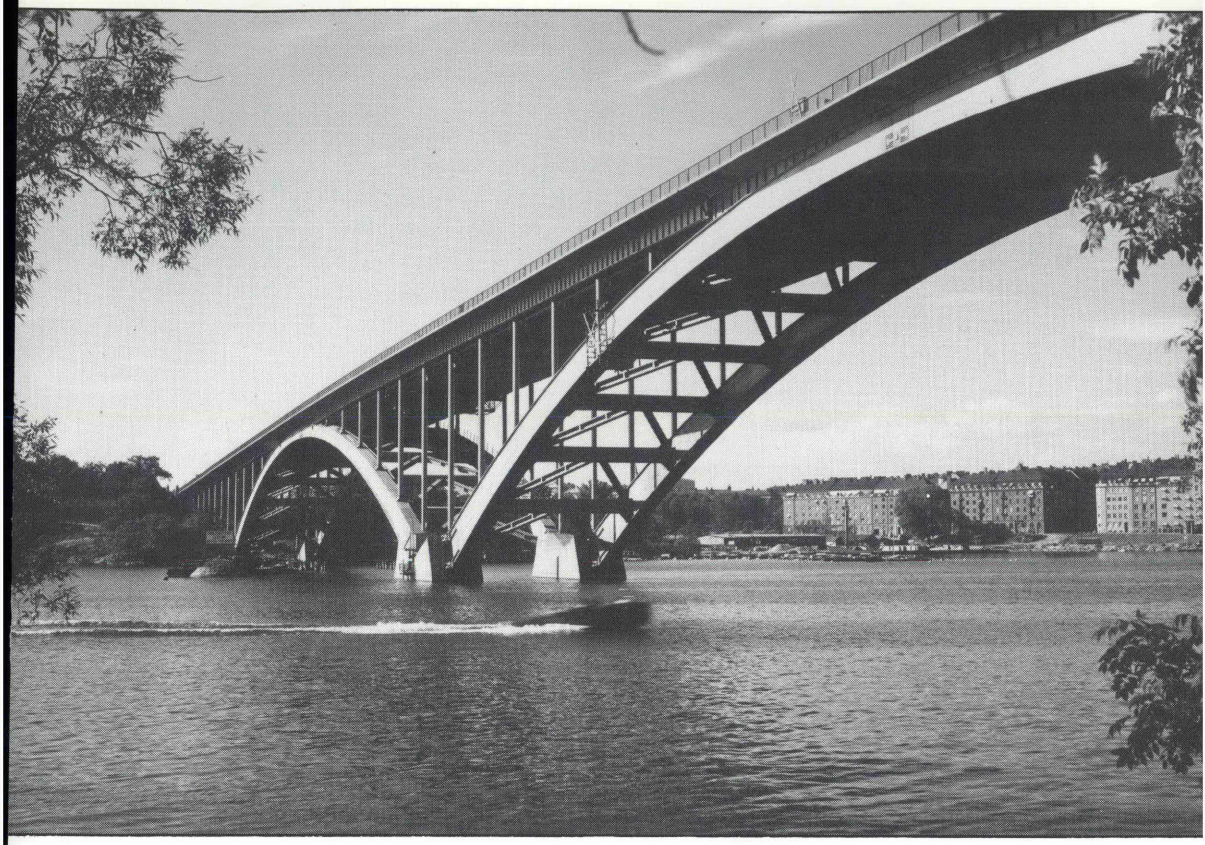
Genom tidskrifter, böcker och föredrag nådde hans idéer långt utanför hemlandet Frankrike. Hans formspråk bröt definitivt med den gamla stilarkitekturen, och presenterade en ny arkitektur, baserad på byggnadens funktioner och konstruktion. Hans villa L'Esprit nouveau på Parisutställningen 1925 stod genom sin luftighet och rymd i drastisk kontrast till de övriga utställarnas överlastade interiörer. Även på stadsplaneringens område stod han för de nya idealen. Han ville lösa upp staden, och göra öppna stadsplaner med höghus glest utplacerade mellan stora grönytor, promenadstråk och trafikleder, omflutna av ljus och luft. Det var en reaktion mot industrialismens hårdexploaterade städer, och slagordet blev "hus i park".

Det andra, stora arkitektnamnet var Mies van der Rohe, som med den sparsmakade parollen "Less is more" präglade en hel arkitekturepok.

Många svenska arkitekter tog starka intryck av Le Corbusier och Mies van der Rohe, men kanske i ännu högre grad av Walter Gropius och Ernst May, två av de främsta företrädarna för den nya riktningen i Tyskland. Gropius var (liksom senare Mies van der Rohe) rektor för

Bromma flyghangar från 1936, ritad av Paul Hedqvist (Foto Arkitekturmuseet)

Västerbron från 1935, ritad av Paul Hedqvist och David Dahl, är ett exempel på ett arkitektritat ingenjörsuppdrag. (Foto Arkitekturmuseet)

konst- och arkitekturskolan Bauhaus i Dessau, som gjort sig känd som ett av huvudsätena för det nya formspråket. Ernst May var stadsarkitekt i Frankfurt am Main, och liksom Gropius företrädde han ett socialt engagemang i arkitekturen, ett byggande för den stora allmänheten. "Wohnung für das Existensminimum" var Mays slagord, när han presenterade sina funktionsstuderade lägenheter med de knappa måtten, ofta utrustade med sängar, som gick att fälla in i väggen, och andra ytbesparande möbelarrangemang. En del av Mays bostadsområden från 1920-talet kom till med hjälp av industriellt byggande i långa serier, en teknik som imponerade på de svenska besökarna.

Funktionalismens genombrott i Sverige

I Sverige presenterades de nya tankegångarna vid Stockholmsutställningen 1930. (Se vidare annan artikel i årsboken.)

Den nya arkitekturriktningen fick en stark genomslagskraft i Sverige, och kunde snart beskådas i varuhus, biografer, kontorshus, villor och hyreshus. Ingenjörsverk som broar, fabriker, trafikanläggningar och kraftverk blev uppgifter som också fascinerade och engagerade arkitekterna. Den saklighet och tekniska skicklighet som ingenjörerna representerade blev också arkitekternas mål, och ingenjören kom att ersätta konstnären som förebild och ideal för arkitekterna. Ofta kom också presentationen av projekten att ges en ingenjörsmässig karaktär; arkitekterna använde gärna det axonometriska perspektivet, som påminde om maskinritningar.

Samma år som Tekniska museets byggnad invigdes, 1936, kom flera sådana arkitektritade anläggningar med ingenjörsmässig inriktning till stånd i Stockholm. Den nya Katarinahissen och KF-huset, båda projekterade av Kooperativa förbundets arkitektkontor med Eskil Sundahl och Olof Thunström som ledande namn, kom detta år, liksom Bromma flygfält med hangarerna, ritade av Paul Hedqvist. Han var också, tillsammans med David Dahl, arkitekt för Västerbron, som stod färdig 1935. Detta år invigdes också Slussen, den geniala trafikanläggningen, ritad av arkitekten Tage William-Olsson och ingenjören Gösta Lundborg. Två fabriksanläggningar, Luma-fabriken från 1930 med Artur von Schmalensee som arkitekt och Ford Motor Company ritad av Uno Åhrén 1931, är andra exempel på de ingenjörsinriktade uppdragen. På Kvarnholmen i Stockholm hade KF:s arkitektkontor ritat både kvarnanläggningarna och bostadshusen, och i Midsommarkransen uppfördes L M Ericssons fabriker 1938, med Ture Wennerholm som arkitekt. Samma år stod Paul Hedqvists Vanadisbad färdigt som ett exempel på tidens sport- och friluftsintresse.

Bland kontorshus och skolbyggnader återfinns Tekniska högskolans kårhus från 1930, ritat av Sven Markelius och Uno Åhrén, och Nils Ahrboms och Helge Zimdals flickläroverk vid Sveaplan från 1935. Båda byggnaderna är med sina släta, oornamenterade fasader, långa fönsterband och flacka tak karakteristiska byggnader i tidens anda.

Biografen Flamman från 1930, ritad av Uno Åhrén, blev med sin luftiga salong, smäckra pelare och foajéinredning i blanka metall- och spegelmaterial en uppskattad exponent för den nya arkitekturen. På samma sätt blev Gunnar Asplunds eleganta varuhus Bredenberg från 1935 en framgång hos den bredare allmänheten.

Den estetiska sidan i funktionalismens program var viktig. Den kubistiska formvärldens abstrakta ytor skulle översättas till arkitektur. Den släta, nästan immateriella ytan var målet, med en perfektion som var svår att uppnå med den tidens material och teknik. På ytterväggarna användes oftast tunnputs, som gav den oornamenterade fasaden dess släta, ljusa yta. Men där bakom fanns i allmänhet tegelmurar, vars ojämnheter inte alltid gick att dölja. Invändigt kunde den släta ytan uppnås genom nya material som masonite, spånplatta och plywood. Den släta masoniten kunde målas och ges en perfekt, blank yta. Också den ljusa björkplywooden var populär. Spegeldörrarna

började nu också försvinna och ersättas av släta dörrar klädda med masonite, som både var billigare att tillverka och bättre motsvarade tidens estetiska ideal.

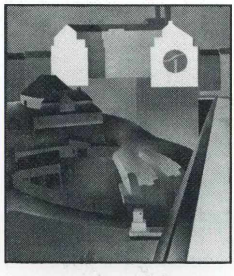
Strävan efter de släta och likformiga fasaderna sammanföll med strävan efter billigare byggande med hjälp av prefabricerade, monteringsfärdiga byggelement för seriebyggda flerfamiljshus. Men så långt hade man inte hunnit, även om det fanns förebilder utomlands i t ex Ernst Mays bostadsområden i Frankfurt am Main. De stora, förtillverkade väggelementen, som man drömde om, tillhörde framtiden. Men om man så inte hade det industriella byggandet ännu, skulle det ändå se ut som om man hade det. Estetiken var på så sätt snarare ett uttryck för en förhoppning och en framtidstro på tekniken än för tidens verkliga, tekniska kunnande.

Det förtar dock inte det faktum att många av dessa byggnader från 1930-talet – inte minst de nya bostadsområdena – har höga estetiska kvaliteter. Traneberg i Stockholm t ex, har med sina enkla huskroppar, ljusa fasader och tunna tak en lätthet och frihet, som ytterligare betonas av områdets många grönskande och slankstammade tallar.

Kultur

Inte bara inom arkitekturen utan i hela 1930-talets kulturliv – konst, litteratur, musik, teater – märks de nya, radikala strömningarna. Delvis är det en fortsättning på det radikala genombrottet under 1920-talet, men medan det då framför allt var en radikalism i de borgerliga kretsarna, innebar 1930-talet ett genombrott för konstnärer från andra samhällsgrupper, främst för proletär- och arbetarförfattarna.

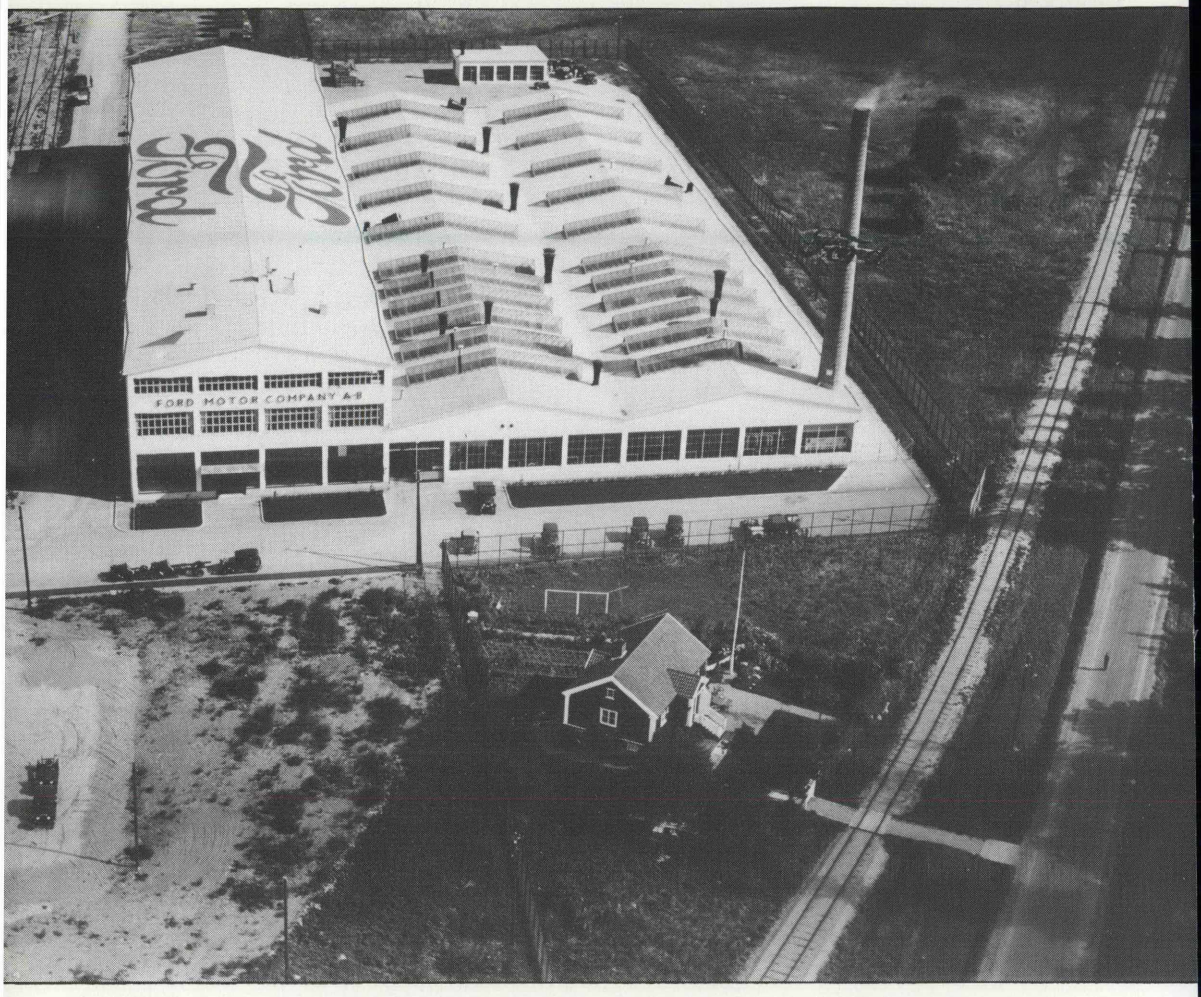
Den internationella orienteringen, som 1920-talet innebar, vidareutvecklades under 1930-talet. På Dramaten lät Per Lindberg spela de antika dramerna i modernistisk inramning, och satte upp Eugene O'Neills psykoanalytiskt inriktade pjäser. Inom musiken inspirerades svenska kompositörer som Hilding Rosenberg av Schönberg, Stravinsky, Hindemith och Bartok. Också jazzen influerade den seriösa musiken. Bland bildkonstnärerna kan man se hur den nya maskinåldern genomsyrar t ex Gösta-Adrian Nilssons och Otto G. Carlsunds målningar. Deras store läromästare var Fernand Léger. Carlsund, en av dåtidens internationellt bäst orienterade svenska konstnärer, försökte introducera kolleger som Léger, van Doesburg och Mondrian på sin utställning av modern konst på Stockholmsutställningen 1930, men misslyckades totalt. Kritiker och publik tog avstånd, och det tragiska nederlaget blev till en ekonomisk och personlig katastrof för Carlsund.

Torsten Jovinges målning av Hornstull i Stockholm från tidigt 1930-tal (tillhör Stockholms stadsmuseum)

Torsten Jovinge tillhörde de svenska konstnärer som anammat kubismen, och hans tolkningar av stockholmsmotiv överensstämde tydligt med funktionalisternas arkitekturideal. Erik Olson introducerade surrealismen i Sverige, en riktning som han och vännerna vidareutvecklade inom Halmstadgruppen, bildad 1929.

Men vid sidan av denna internationella orientering finns också

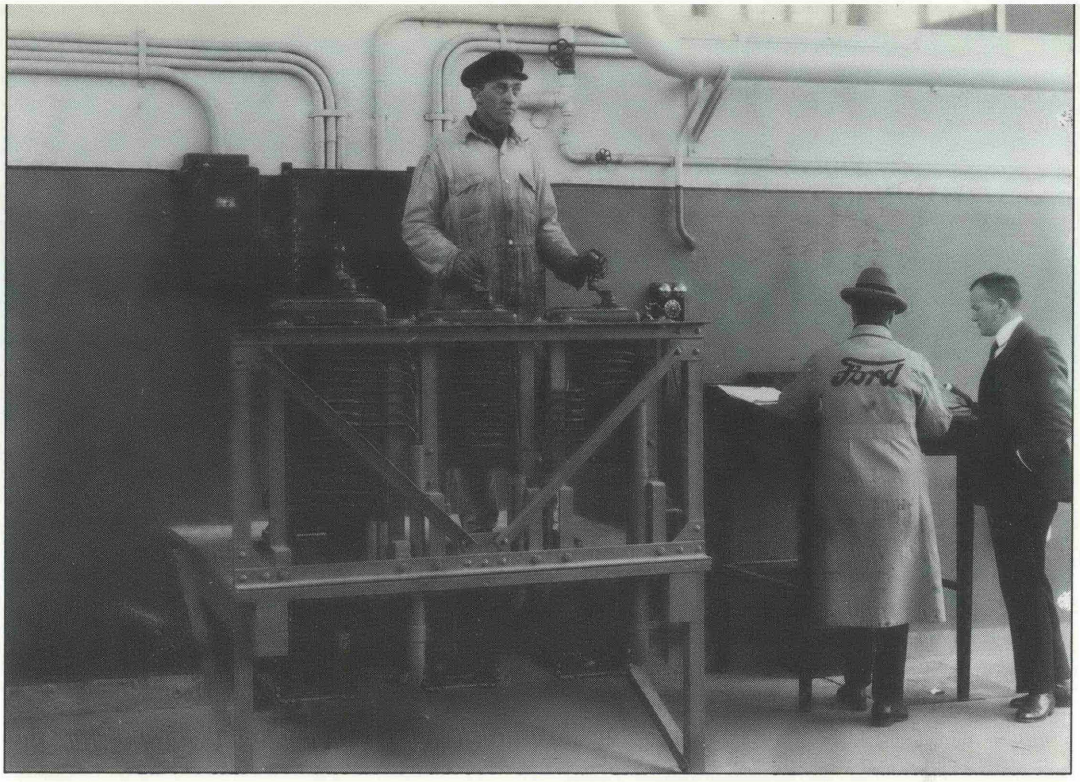

Ford Motor Companys monteringsverkstad i Stockholm från 1931, ritad av Uno Åhrén, är exempel på de arkitektprojekterade industrierna från tiden. Förutom monterings- och lagerlokaler och kontor fanns här också personalrum, matsalar och stora hygienutrymmen. Inom industriföretagen blev man under mellankrigstiden alltmer medveten om vikten av att förse sina anläggningar med sådana utrymmen för de anställda.

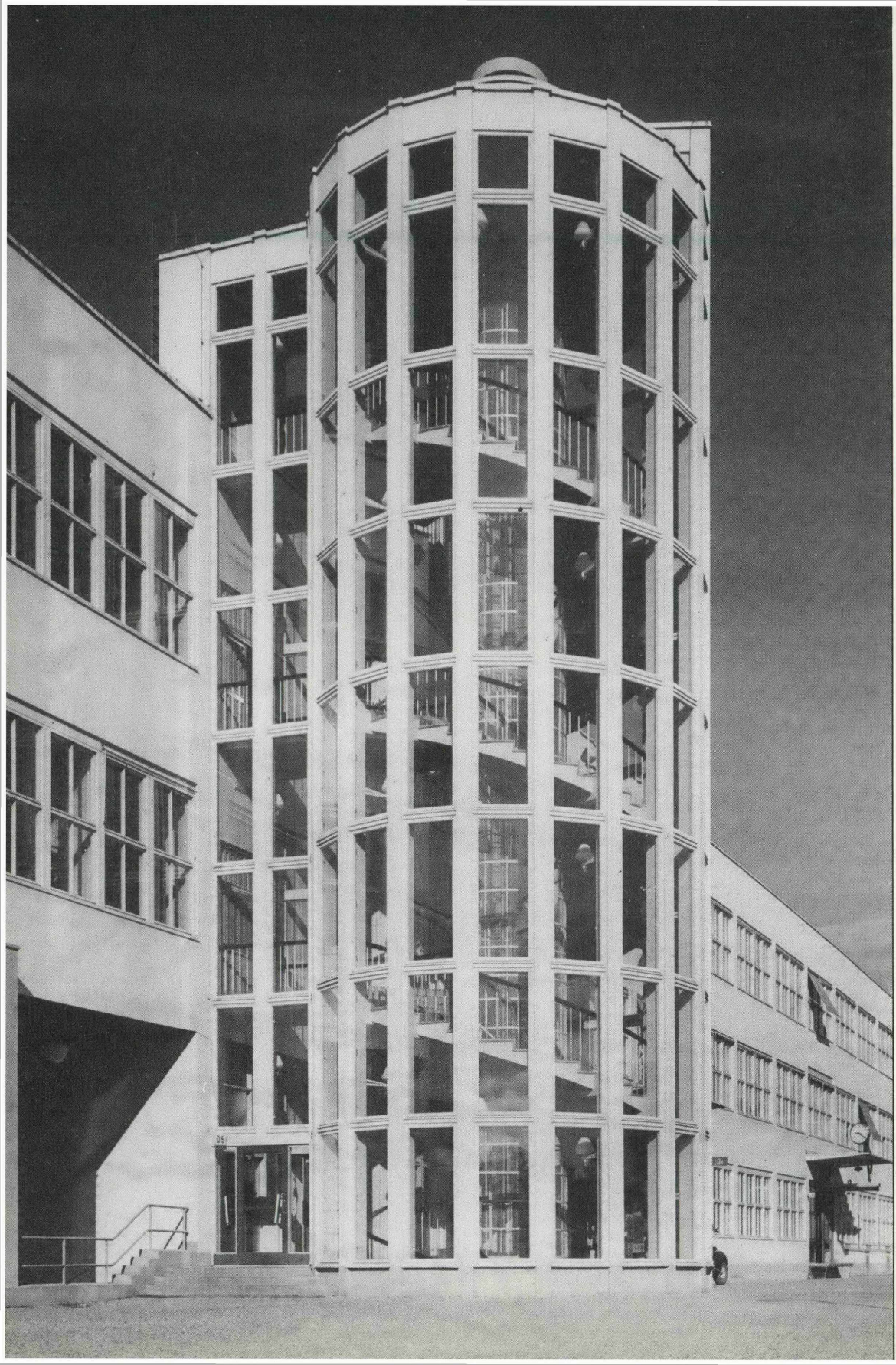
Fordemblemet målades på taket på byggnaden. Det berodde på att Lindarängens flygplats låg alldeles i närheten, och reklamen riktades till passagerarna i de landande och startande flygplanen.

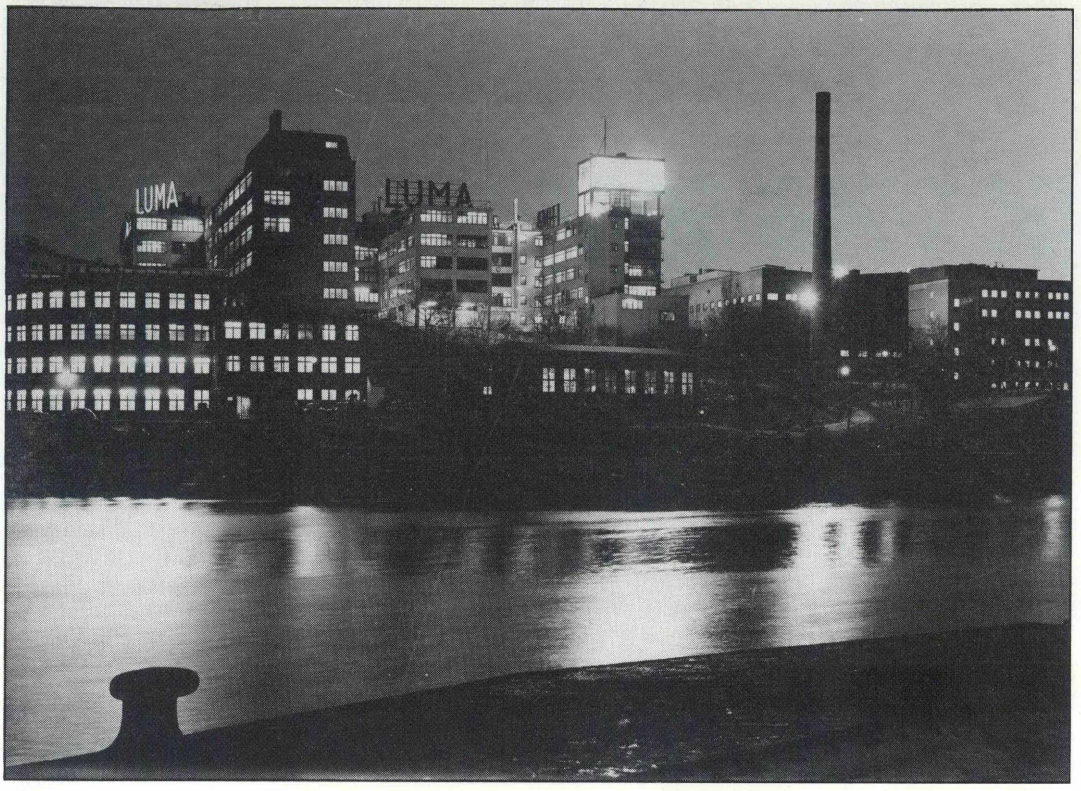
I monteringshallen står traversföraren iförd arbetsställ. Förmannen har hatten på och rock med Fordemblem, medan ingenjören är iförd sin civila kostym.

Till hygienutrymmets finesser hörde den flytande tvållösning, som leddes i rör från en tank på vinden och matades fram när man tvättade händerna. (Foton Arkitekturmuseet)

Ford

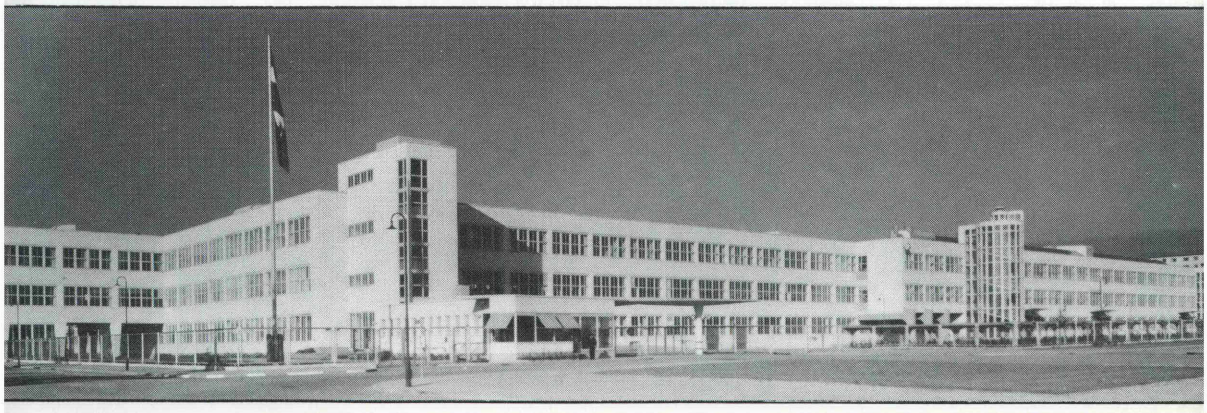

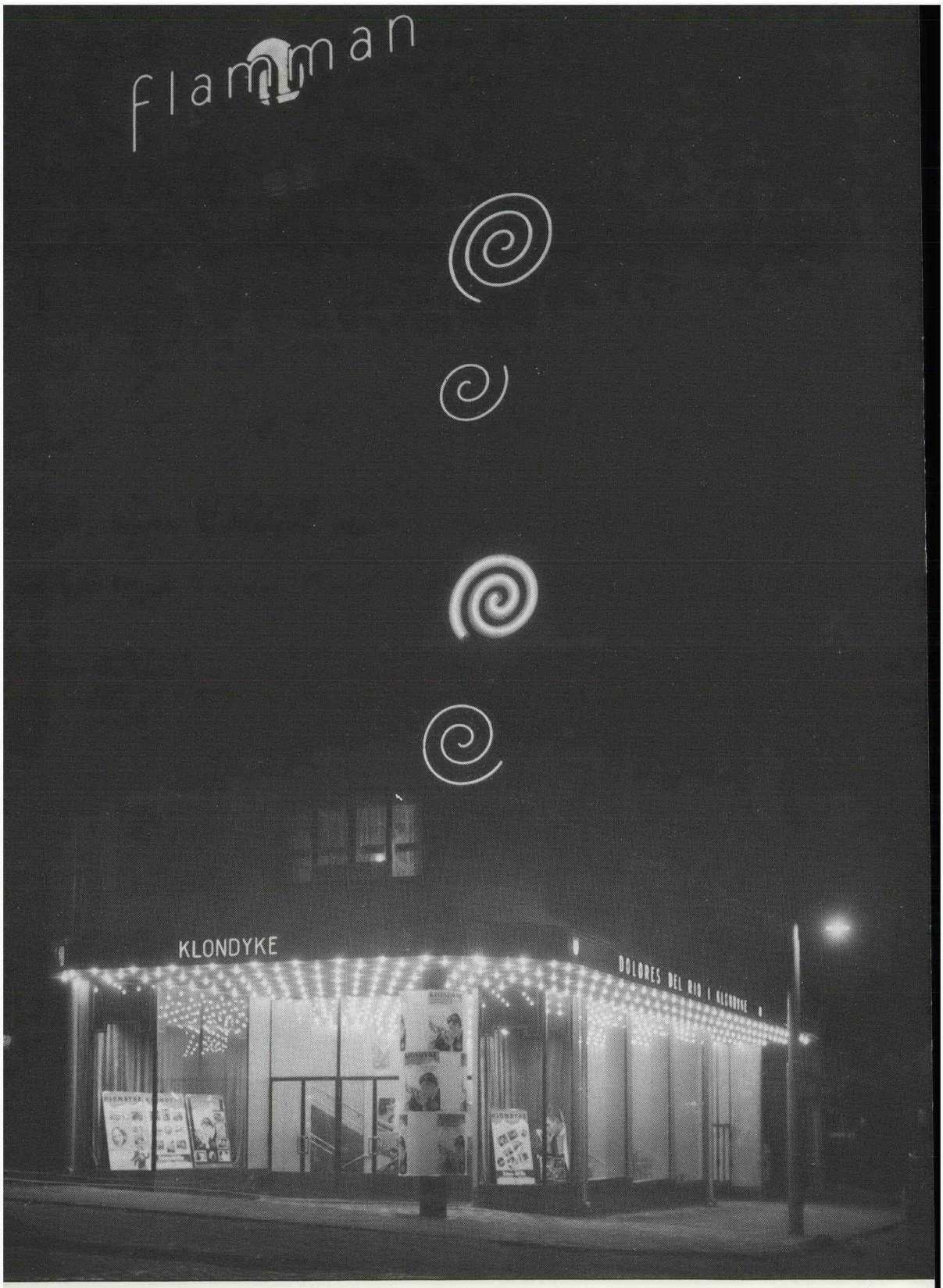

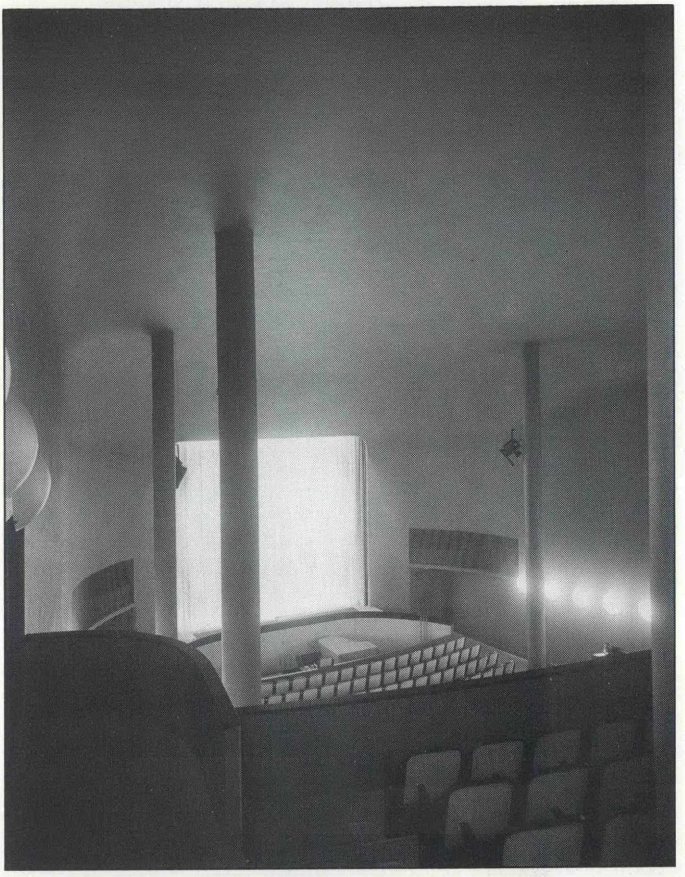
Ytterligare exempel på arkitektritade industrier från 1930-talet. Ovan: Lumafabriken i Stockholm, invigd 1930 och ritad av Artur von Schmalensee vid KF:s arkitektkontor. Lumafabriken var en byggnad som tydligt berättade om sin funktion med hjälp av rummet för glödlampsprovning, som lyste som en lykta på taket.

Ture Wennerholm ritade L M Ericssons fabriker i Midsommarkransen, Stockholm, och de stod färdiga 1938. Det fristående, uppglasade trapphuset var ett populärt motiv inom arkitekturen och fick sina förebilder bl a från den tyske arkitekten Walter Gropius arbeten. (Foton Arkitekturmuseet)

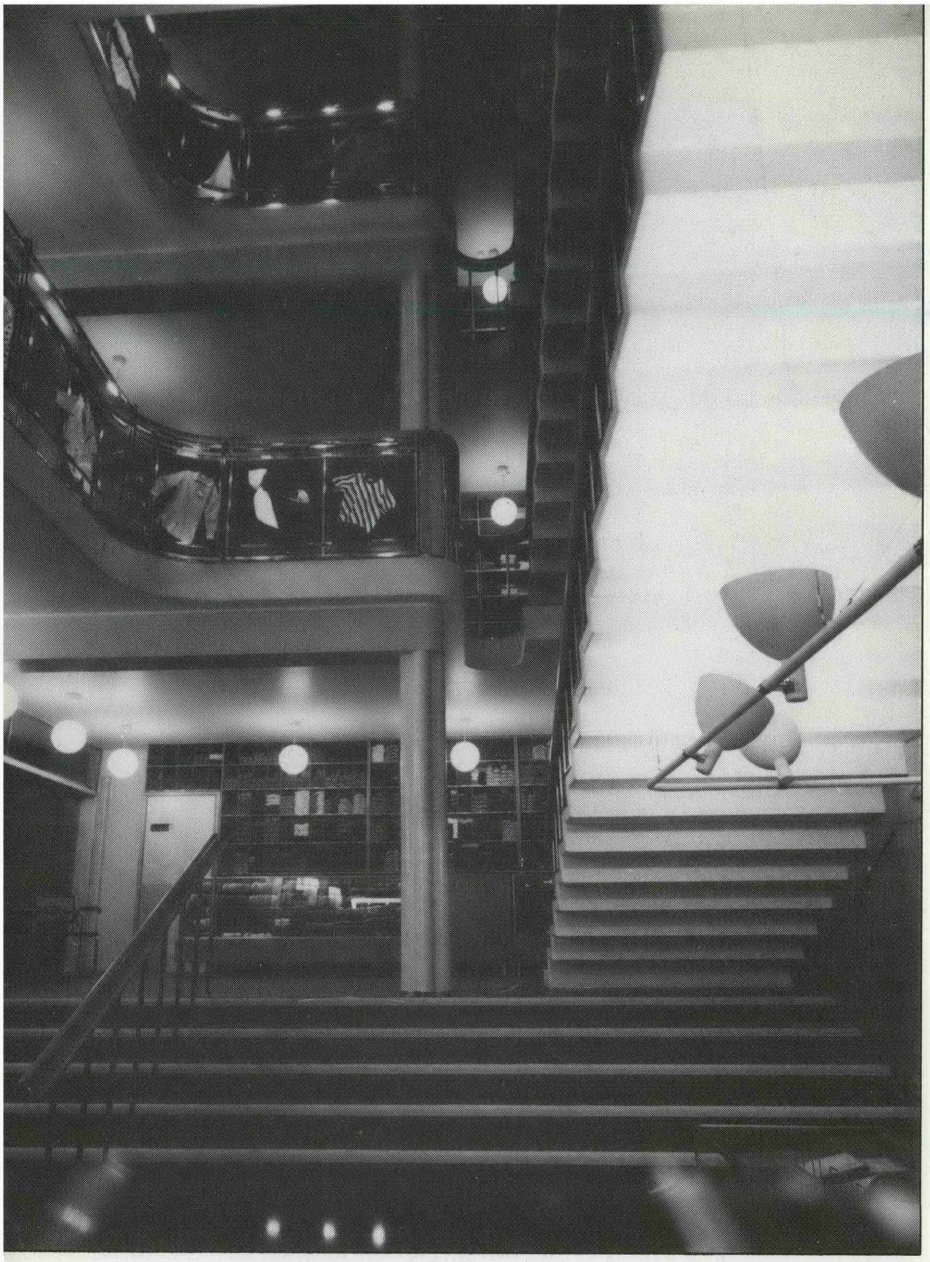

flamman
KLONDYKE

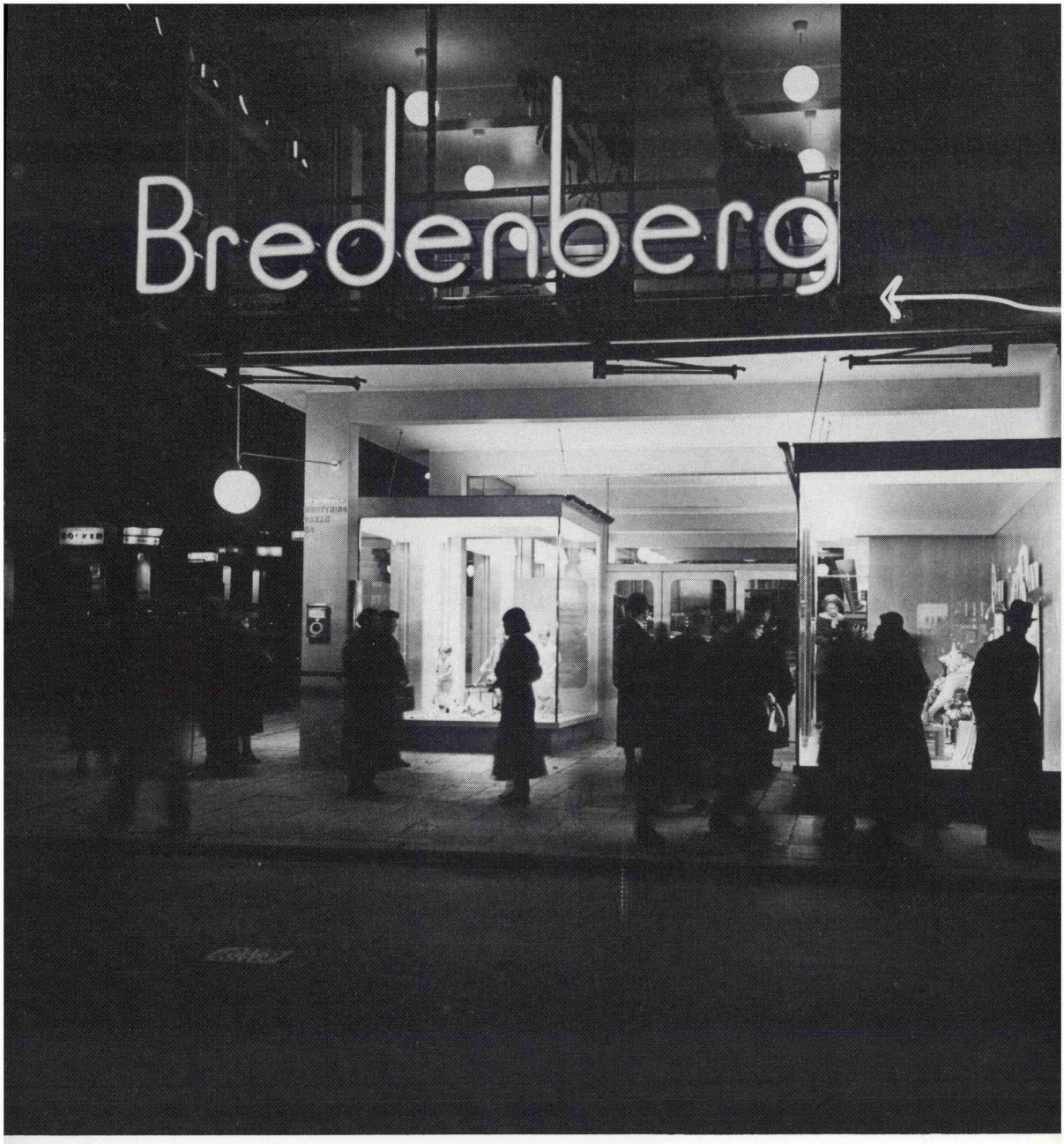
Biografen Flamman, Stockholms första biograf i funktionalismens anda, invigdes 1930, samma år som den svenska talfilmen introducerades. Arkitekt var Uno Åhrén, Olle Engkvist var byggmästare. (Foton Arkitekturmuseet)

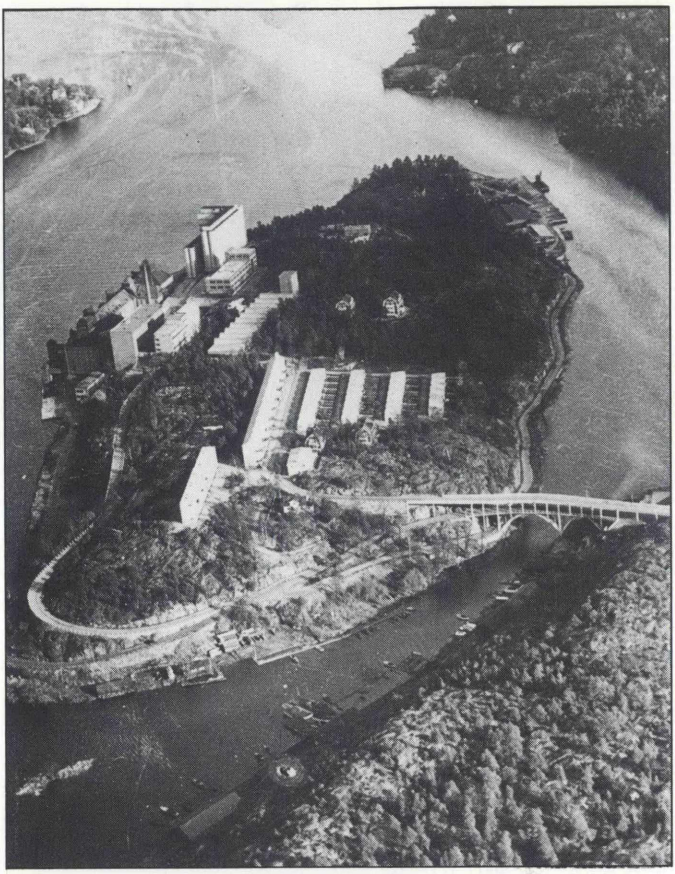

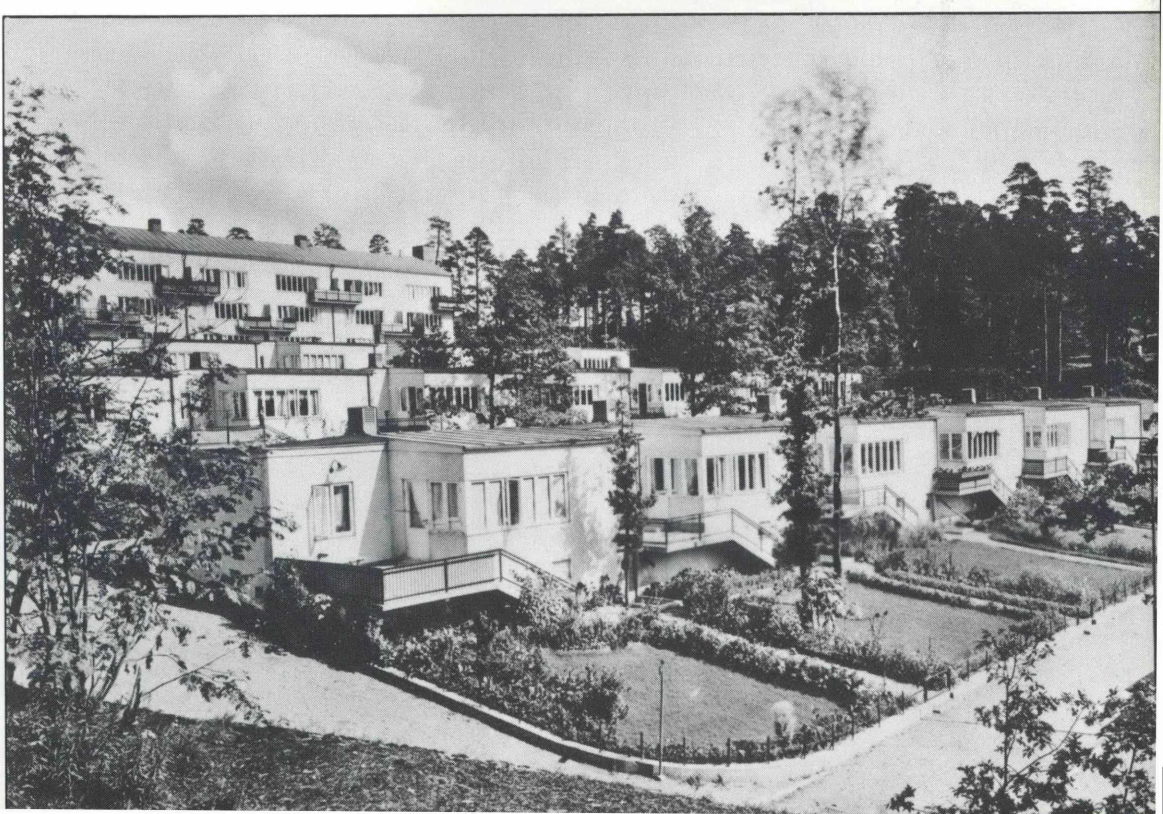

Gunnar Asplund, Stockholmsutställningens chefsarkitekt, behärskade suveränt både nyklassicismens och funktionalismens formspråk. Hans eleganta varuhus för Bredenbergs från 1935 är exempel på det senare. Bredenbergs var en ny typ av varuhus, byggt på höjden (7 våningar). Vanligtvis låg butikerna i gatuplanet vilket hade höga kvadratmeterhyror till följd. Tomten, som Bredenbergs byggdes på, var också mycket smal, endast 7 meter, vilket gav goda belysningsförhållanden i varuhuset. (Foton Arkitekturmuseet)

Kooperativa förbundets arkitektkontor (KFAI) inrättades 1925, och hit drogs många skickliga arkitekter. Inom KFAI ritades inte bara KF:s butiker utan även fabriksanläggningar och bostäder. Här syns bl a kvarnen Tre Kronor och radhusen på Kvarnholmen i Stockholm. t v: Silobyggnaden, en av KF:s anläggningar på Kvarnholmen. nedan: Radhusen på Kvarnholmen ritades av Olof Thunström vid KFAI, och byggdes 1929–1930. De var avsedda för arbetarna och bestod av 2 rum och kök på en yta av 68 kvm. KFAI:s insatser på bostadsplaneringens område var betydande och man vann flera viktiga bostadstävlingar. (Foton Arkitekturmuseet)

nationella, historiserande och hembygdsorienterade strömningar. Inom bildkonsten är de kanske främst representerade av Bror Hjorth. Arbetarskildringar finns hos Albin Amelin, och även kvinnliga konstnärer som Vera Nilsson och Siri Derkert uppehåller sig i vardagsmiljön.

Men det är på litteraturens område som arbetarskildringarna verkligen slår igenom. Det är författare med egen arbetarbakgrund som skriver: Eyvind Johnson, Rudolf Värnlund, Ivar Lo-Johansson och Vilhelm Moberg. Samma bakgrund och samma tema – kroppsarbetet – har de fem författare som debuterar 1929 med antologin 5 *unga:* Erik Asklund, Josef Kjellgren, Artur Lundkvist, Harry Martinson och Gustav Sandgren. Men hos dessa fanns också en internationell orientering, som särskilt Artur Lundkvist kom att utveckla.

I de radikala tidskrifterna, som kom till i början av 1930-talet – *Fönstret, Spektrum, Fronten* och andra – märks också framtidstron och livsbejakandet; en tro på sakligheten och öppenheten som livshållning. Psykoanalysen, frigörandet av dolda drifter, är teman som präglar dessa tidskrifter med Karin Boye och Erik Mesterton som ledande namn. Engagemang och närvaro i nuet i stället för dagdrömmeri och inåtvändhet är budskapet. I flera av tidskrifterna medverkar också läkare, advokater och arkitekter med samhällskritiska och socialt engagerade artiklar kring bostadsnöd, sexuallagstiftning och konsten i samhället. Spektrum gav ut en särskild skriftserie *Arkitektur och samhälle* under de första åren på 1930-talet, där också frågan om arkitektens roll i samhället togs upp. Var det kapitalismens kaotiska produktionsordning eller socialismens planhushållning man ville ha som utgångspunkt i samhällsbyggandet, frågade sig här bl a Sune Lindström, arkitekt och samhällsdebattör. I funktionalisternas stridsskrift *acceptera* från 1931 flödar också framtidstro och vilja att ge sig i kast med sin egen tids problem: "acceptera den föreliggande verkligheten, endast därigenom har vi utsikt att behärska den, rå på den för att förändra den och skapa kultur som är ett smidigt redskap för livet".

Social reformpolitik

På det politiska planet kom flera sociala reformer till stånd under 1930-talet. Den engelska ekonomen Keynes' teorier presenterades i en socialdemokratisk motion 1930. Ernst Wigforss, sedermera finansminister i den socialdemokratiska regeringen, som tillträdde 1932, var den främste uttolkaren i Sverige av dessa teorier. De återkommande kriserna i samhällsekonomin kunde motverkas om man gav staten en mer aktiv del i denna samhällsekonomi, menade han. Understöd, som tidigare endast setts som utgifter för samhället, kunde i stället ses som ett sätt att stärka konsumtionen och därmed få igång produktionen. Statliga beställningar var ett annat sätt att få samhällshjulen att snurra. En nyckelställning inom näringslivet hade byggbranschen: fick man i gång verksamheten där fick man också igång produktionen inom stenindustri, träindustri, cementindustri, tegeltillverkning, stål- och

kvalitetsjärnstillverkning osv. Och dessa branscher efterfrågade i sin tur olika tjänster, transporter bl a. Byggbranschen var en utpräglad hemmaindustri, där de flesta varor tillverkades inom landet. De arbetstillfällen den skapade stannade därför i Sverige. En satsning på byggbranschen gav effekter i många led.

I 1930-talets början, med den exceptionellt höga arbetslösheten, hade dessa idéer god grogrund, och Ernst Wigforss vidareutvecklade dem som minister. Sverige blev ett av de länder där man först försökte tillämpa Keynes' idéer.

Samma tankegångar genomsyrar också Alva och Gunnar Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* från 1934. Nativitetsnedgången i nationen var det stora problem som behandlades här. Makarna Myrdal menade, att detta problem hängde samman med den stora arbetslösheten och de dåliga bostadsförhållandena. På sådana villkor var människor obenägna att skaffa sig barn. Men satsade man på bostadsbyggandet skulle man kunna lösa alla dessa problem: man skulle få arbetstillfällen och bostäder, vilket då troligen skulle höja nativiteten och rädda svenska folket från förgubbning. Budskapet var propagandamässigt, men nativitetsfrågan betraktades verkligen med mycket stor oro under de här åren.

Den första delen av Stockholms tunnelbana var sträckan Slussen–Skanstull, här vid invigningstillfället 1933. (Foto Nordiska museet)

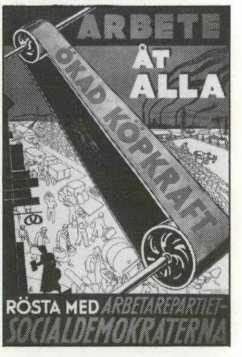

Några steg i riktning mot en social bostadspolitik togs också av den socialdemokratiska regeringen under 1930-talet. Statliga lån till s k barnrikehus – eller "Myrdalshus" – inrättades. Det var flerfamiljshus med lägenheter på 2–3 rum och kök avsedda för barnfamiljer med lägre inkomster. "Solgårdar" kallades denna bebyggelse också på en del håll i landet. Ett annat initiativ var lån och bidrag till upprustning av landsbygdens bostäder, som ofta hade stora brister.

En kombination av sociala och arbetsmarknadsmässiga målsättningar var alltså de principer som låg bakom den bostadspolitik, som började växa fram under 1930-talet. Idén var, att man skulle satsa på ökat bostadsbyggande i dåliga tider för att skapa arbetstillfällen, och dämpa byggandet i högkonjunkturer. Men det stora genombrottet för denna konjunkturpolitik, där bostadsbyggandet utgjorde en viktig spelbricka, skedde efter andra världskriget, då staten hade tagit över större delen av lånegivningen till bostadsbyggandet.

På 1930-talet började man driva en mer aktiv social- och familjepolitik, och även på arbetsmarknadens område skedde viktiga reformer. Bostadssociala utredningen med uppgift att kartlägga och åtgärda trångboddheten m m tillsattes 1933 av socialminister Gustav Möller, och 1935 tillsattes Befolkningskommissionen, som hade ett flertal olika uppgifter på sitt program. På arbetsmarknadens område ersatte Saltsjöbadsavtalet från 1938 de öppna konflikterna med en lagstadgad arbetsfred. I mitten av 1930-talet kom arbetslöshetsförsäkringen och folkpensionslagen. Mödrapenningen infördes 1938, och samma år kom en lag som innebar två veckors semester för alla löntagare. 1938 kom också en ny lag, som tillät preventivmedel; en fråga som hade debatterats länge, och där den orädde Hinke Bergegren, död två år innan lagen gick igenom, hade spelat en framträdande roll.

Det var "Den svenska modellen" med folkhemmet som mål, som höll på att växa fram nu under 1930-talet. Den svenska modellen med samhällsansvaret för befolkningen, med sociallagstiftning och konjunkturpolitik, med det vetenskapliga angreppssättet på samhällsproblemen, med samförståndsandan, experttilltron och folkbildningen. Och det var en modell som gjorde intryck också utomlands. I sin bok *Sweden – the middle way* från 1936 beskrev amerikanen Marquis Childs Sverige som mönsterlandet; nationen som hade lyckats förena det kapitalistiska och det socialistiska systemet till ett.

Valaffisch 1936
(tillhör Kungl biblioteket)

Kooperationen

Till det Childs uppmärksammade i sin bok hör kooperationens och folkrörelsernas betydelse. Det är under mellankrigstiden som några av de viktigaste kooperativa sammanslutningarna växer sig starka och slår avgörande kilar i marknadsekonomin. Ofta leddes dessa organisationer av handlingskraftiga, ideologiskt övertygade personligheter, som i några fall blev myter redan i sin egen tid. Knytningen till arbetarrörelsen och socialdemokratin var ofta stark, och inbrytningarna i den privatkapitalistiska ekonomin skedde på strategiska punkter. Tre exempel får belysa förhållandena.

Kooperativa förbundet var en av de viktigaste, kooperativa inbrytningarna i mellankrigstidens marknadsekonomi, bl a genom sina angrepp på kartell- och monopolbildningar. (Foto Svensk Form)

På byggandets område bildades Fackföreningarnas byggnadsproduktion 1922 efter förebild från de tyska och engelska byggnadsgillena. Fackföreningarnas byggnadsproduktion var en sammanslutning av lokala byggnadsföretag, bildade och ägda av fackföreningarna inom byggnadsbranschen. Avsikten var att påverka produktionen och prisbildningen och konkurrera med de privata byggmästarna. Organisationen var föregångare till Svenska Riksbyggen och BPA, som bildades på 1940-talet. Ernst Wigforss tillhörde dem som introducerade byggnadsgillena i Sverige på 1920-talet, liksom Nils Linde, förbundsordförande i Byggnadsträarbetareförbundet och senare ordförande i Svenska Riksbyggen.

HSB – Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening – var en annan viktig inbrytning. Organisationen startades 1923 av Sven Wallander, en energisk och målmedveten arkitekt, som hämtat inspiration till sin rörelse från bostadsbyggandet i Wien. Barnstugor, gemensamma tvättstugor och en hög hygienisk standard med badrum i alla

lägenheter var några av de ambitioner Wallander genomförde i sitt bostadsbyggande. Genom egna kapitalinsatser gjorde medlemmarna det möjligt för organisationen att ordna banklån och få igång byggprojekt. HSB blev både genom sin kooperativa organisation och sina kvalitetskrav en viktig inbrytare på en bostadsmarknad, som under mellankrigstiden dominerades av privat kapital.

Den tredje organisationen var Kooperativa förbundet, KF, som redan funnits under många år, och som hade stora framgångar under 1920- och 1930-talen. Här var det KF-chefen Albin Johansson, som spelade den ledande rollen. Det var kampen mot monopolen och kartellbildningarna, som KF gav sig i kast med, först inom margarin-, mjöl- och galoschindustrierna, senare inom glödlampstillverkningen. Framgångarna blev stora med sänkta varupriser och ökad efterfrågan och därmed ökad produktion och sysselsättning som resultat. Striderna med kartellerna kunde vara ganska dramatiska, som t ex när Luma-lampan kom till. 1928 förklarade KF:s ledning marknadskrig mot holländska Philips och tyska Osram genom att besluta att låta KF starta glödlampstillverkning. 1930 stod Lumafabriken i Stockholm färdig, ritad av Artur von Schmalensee inom KF:s eget arkitektkontor och byggd av Fackföreningarnas byggnadsproduktion. Samma år startade tillverkningen, och glödlampspriserna kunde sättas betydligt lägre än konkurrenternas. Dessa svarade med en patentprocess, men Luma vann, och snart stod den svenska fabriken för en tredjedel av lampproduktionen i Sverige. Exporten av svenska glödlampor översteg också snart importen.

Kartell- och prisbildningsproblem inom det marknadsekonomiska systemet var uppenbara; 1920- och 1930-talet visar exempel på några målmedvetna och starka kooperativa organisationer, som med framgång gav sig i kast med dessa problem.

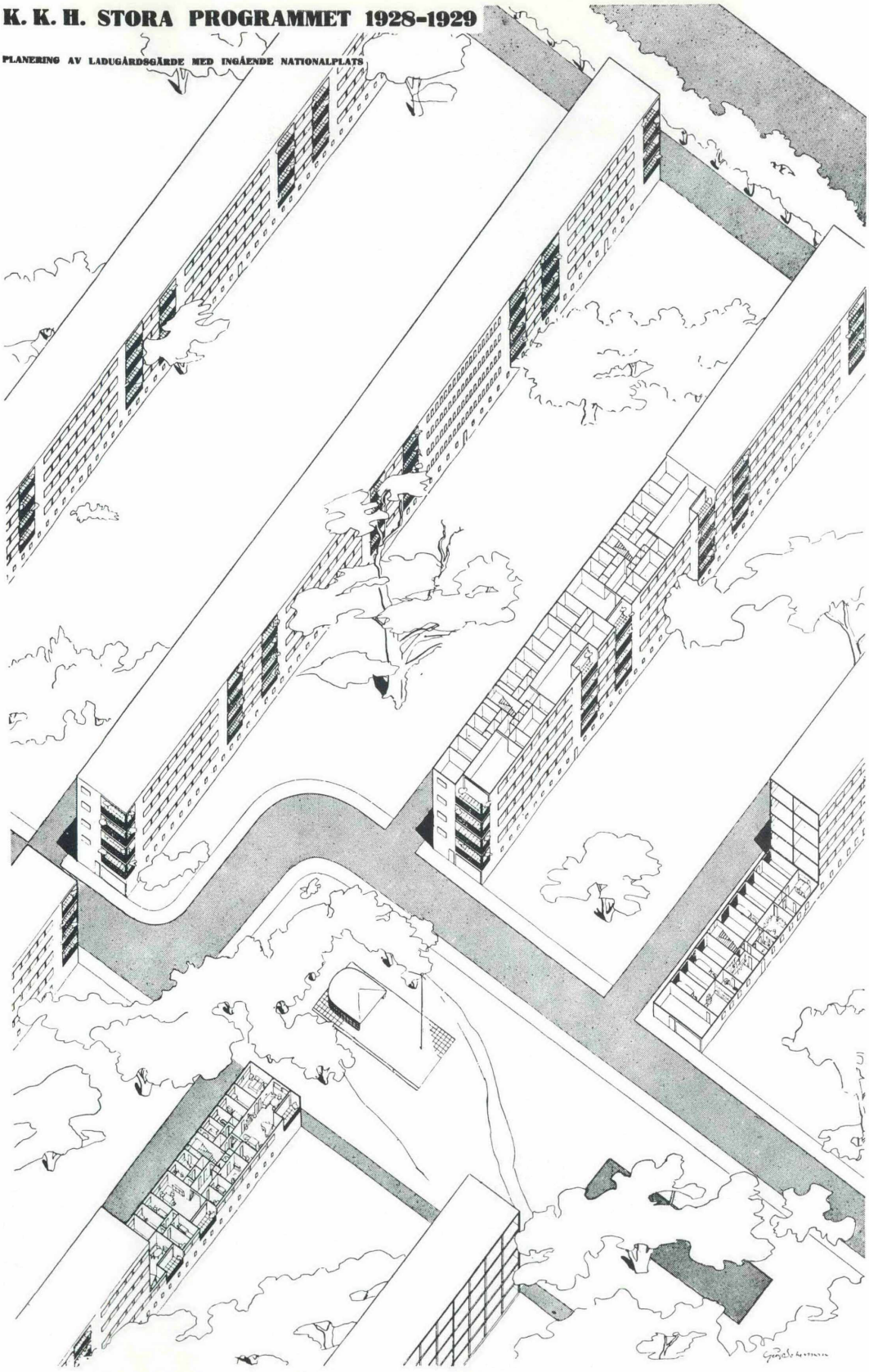
Nya stadsplaner

1931 kom den nya stadsplanelagen, genomsyrad av ambitioner på ett hygieniskt och sunt stadsbyggande. Redan i slutet av 1920-talet kunde man i tävlingar och debatter se det nya stadsplaneidealet växa fram. Det var ett stadsplanetänkande som bröt med det traditionella, estetiska gestaltandet. Sol, luft och grönska var parollerna, och ett socialt engagemang var ofta drivkraften. Det var en planering som utgick från lägenheten, inte från stadsgestaltning. Lägenheterna skulle göras ljusa och välplanerade, och huskropparna skulle därför konsekvent orienteras efter bästa ljusförhållanden. De gamla, trånga bakgårdarna med de mörka lägenheterna skulle bort. Husen lades parallellt och utformades som lameller för att undvika de svårlösta hörnlägenheterna, som annars uppstod när huskropparna vinklades och kopplades samman. På det sättet åstadkom man att så gott som alla lägenheter blev likvärda ur solbelysningssynpunkt. Jämfört med de täta stadskvarteren med bebyggda gårdar blev också lamellhusplanernas gårdar mer användbara. Grönska och lekplatser planerades in. Det nya stadsplanetänkandet präglade bl a de nya förorterna som

Det nya stadsplaneidealet med parallellagda lamellhus, orienterade efter bästa solljusinfall. (*Byggmästaren* 1929)

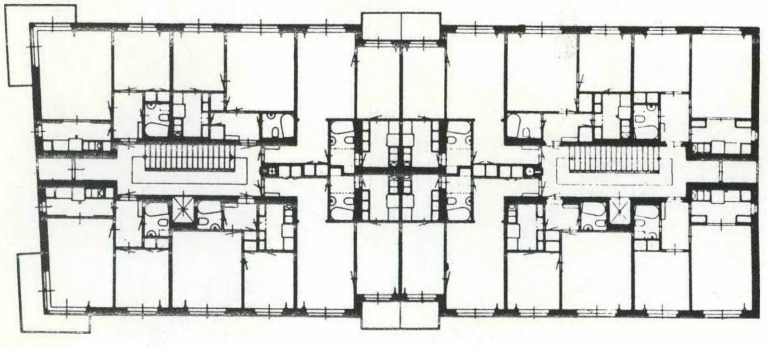
K. K. H. STORA PROGRAMMET 1928-1929

PLANERING AV LADUGÅRDSGÅRDE MED INGÅENDE NATIONALPLATS

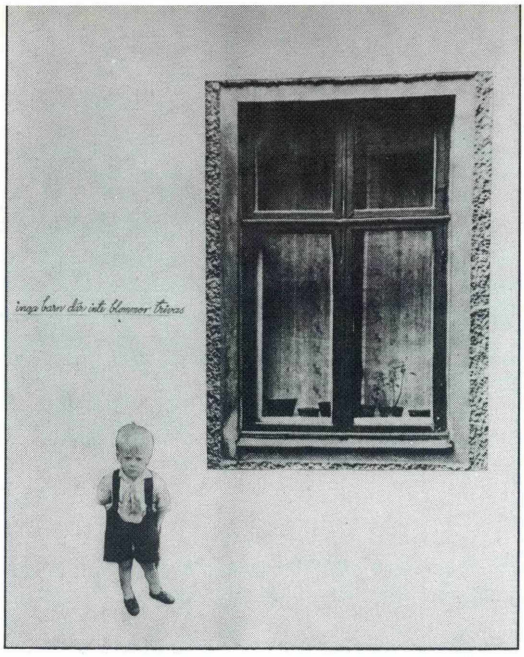

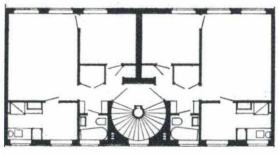
Kv Marmorn, Stockholm (Foto från Arkitekturmuseet)

Kvarteret Marmorn, HSB, är ett exempel på tjockhus. Lägenheterna får ljus från ett väderstreck (utom hörnlägenheterna). Bostäderna har mörka badrum och sekundärbelysta kök med ett matrum framför. Varje trapplan betjänar sex lägenheter.

"Inga barn där inte blommor trivs",
från utställningen *Bo Bättre* i Göteborg 1936.
(Foto Svensk Form)

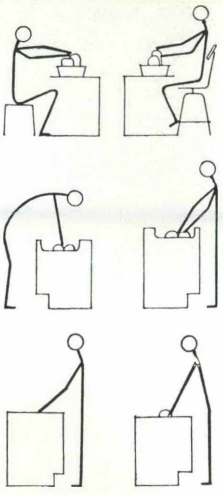

Lägenhetsplaner från Hjorthagen i Stockholm, ritade av Hakon Ahlberg m fl, är exempel på ett ovanligt smalt smalhus, endast 7 meter brett. Lägenheterna blir ljusa och luftiga med dagsljus från två väderstreck. Både badrum och kök är dagsljusbelysta. Varje trapplan betjänar två lägenheter.
Nedan: Smalhusområde, Traneberg. (Foto från Arkitekturmuseet)

växte upp kring Stockholm under 1930-talet. Här byggde man också s k smalhus, dvs lamellhus som inte var mer än ca 9–10 meter djupa. Det möjliggjorde planlösningar där även smålägenheterna fick ljus från två väderstreck, och som innebar kvaliteter i form av fler dagsljustimmar, genomluftbarhet, ljusa badrum osv. I tjockhusen, dvs lamellhus på ca 15 meters djup och med enkelsidigt dagsljusbelysta lägenheter, fanns inte dessa kvaliteter, men de var i gengäld billigare genom att de kunde hysa fler lägenheter per trapplan och genom att det blev mindre fasadlängd per lägenhet. Debattens vågor kring smal- och tjockhusens olika kvaliteter gick höga i Stockholm, men smalhusen kan betraktas som segrare. HSB fortsatte dock att bygga tjockhus med motiveringen att de blev mer ekonomiska.

Funktionsstudier för beräkning av arbetshöjder i hemmet. (Ur *Köket* 1934)

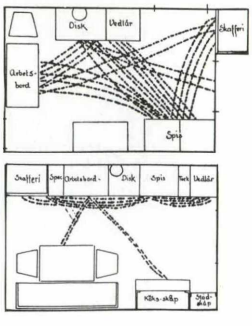
Nya lägenhetsplaner

Lägenheternas planlösningar genomgick också tydliga förändringar under mellankrigstiden. När kakelugnarna i allt högre grad ersattes av centralvärme, från 1910-talet för de mer välbärgade hushållen, från 1920- och 1930-talen i smålägenheterna, kunde de nyproducerade lägenheterna få en friare planlösning. Tidigare hade kakelugnarna låst möblering och väggplacering, men de nya radiatorerna placerades under fönstren och gjorde det möjligt att disponera bostaden friare.

De mer systematiska funktionsstudier, som nu inleddes vid planeringen av lägenheter, gjorde också att den borgerliga lägenheten och arbetarlägenheten närmade sig varandra i utformning. Fortfarande skilde naturligtvis storleken dem åt. I den borgerliga bostaden försvann jungfrukammaren; serveringsgångens funktioner förlades till köket och salongen började kallas vardagsrum.

Efter första världskriget kom huskropparna att få enklare och mer regelbundna former. Det var i allmänhet till fördel för lägenhetsplanerna; komplicerade lösningar, småprång och långa korridorer kunde undvikas. Även gårdsutrymmena blev större och mer sammanhållna, och "storgårdskvarteren" med bebyggelse runt en öppen gård utan gårdshus blev ett uppskattat inslag i 1920-talets stadsbyggande. De ersattes dock, som framgått, under 1930-talet av de helt öppna lamellhusplanerna.

Exempel på dålig respektive bra köksuppställning. (Ur Osvald Almqvists *Köket* från 1934)

Taylorismen i köket

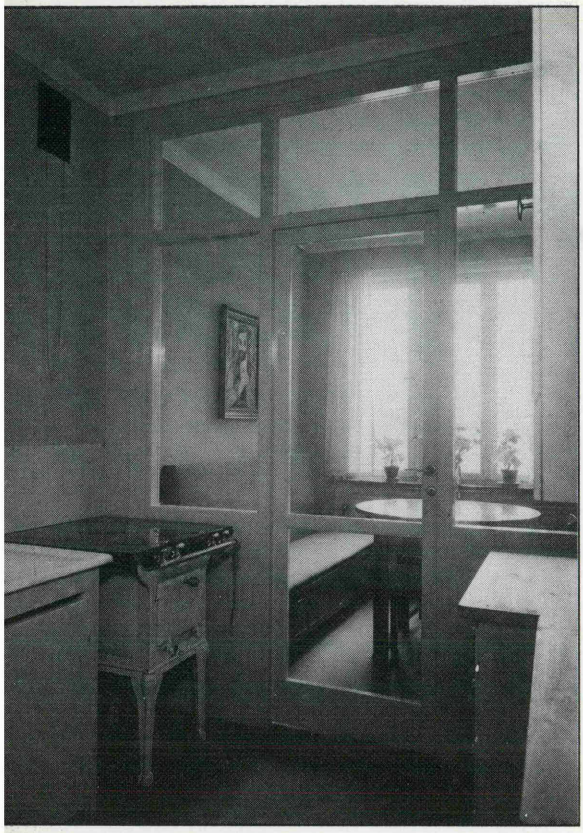
De rationaliseringssträvanden, som var så tydliga inom industrin under mellankrigstiden, avspeglar sig också inom bostadsplaneringen. 1919 tillsattes Kommittén för standardisering av byggnadsmaterial på initiativ av Sveriges industriförbund och Svenska teknologföreningens avdelning för husbyggnadskonst. En katalog över svenska standardsnickerier gavs ut året därpå. Samma år, 1920, gav sig kommittén i kast med kökets planläggning och utrustning i syfte att standardisera detta. Arkitekten Osvald Almqvist ledde utredningsarbetet. Det är intressant att jämföra hans köksstudier med de samtida process-

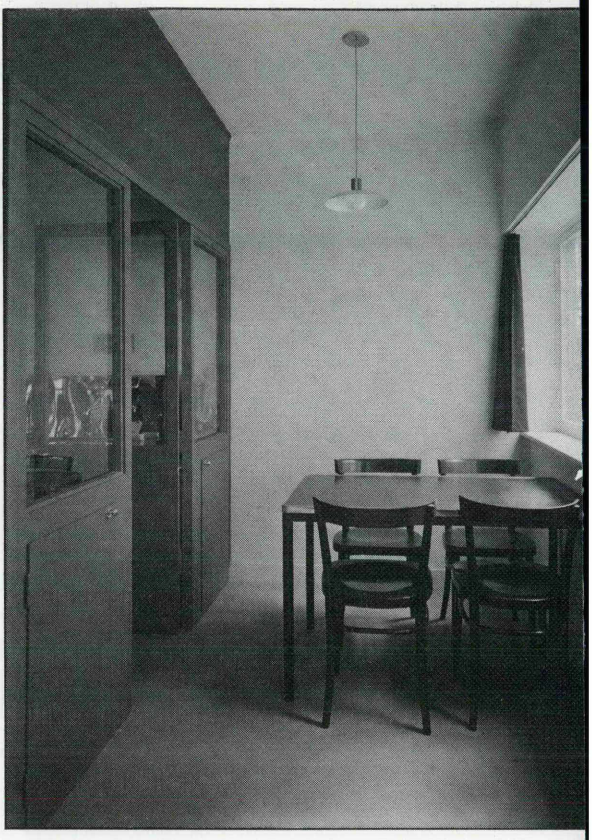
Kök från 1930-talet. Lägg märke till de enhetliga bänkhöjderna, de släta skåpluckorna, den släta, vitmålade masonitedörren med bakelithandtaget, den rostfria diskbänken samt sparksockeln vid golvet. (Foto Tekniska museet)

studierna inom industrin, där maskiner och redskap skulle ordnas så att högsta effektivitet och rationalitet skulle uppnås. Almqvist visade på samma sätt hur köken skulle funktionsstuderas utifrån arbetsprocessen, och han gav exempel på goda och dåliga placeringar av köksutrustning. Han gjorde också måttstudier och studier av arbetsställningar för att kunna ange utrymmesbehov, bänk- och skåphöjder, sitthöjder osv.

Denna köksforskning, som pågick under hela 1920-talet och början av 1930-talet, presenterades bl a vid olika Bygge- och bo-utställ-

Sekundärbelyst kokvrå, avskiljd från matplatsen med ett glasparti. 1930-tal. (Foto Arkitekturmuseet)

Matplatsens placering vid fönstret. 1930-tal. (Foto Arkitekturmuseet)

ningar och publicerades 1934 i skriften *Köket och ekonomiavdelningen i mindre bostadslägenheter. Förslag till systematik.* Även i andra sammanhang märker man hur starkt strävan efter effektivitet i hushållsarbetet slår igenom i diskussionen om kökets utformning och utrustning. I t ex *Husmoderns bok* från 1927, skriven av kvinnor för kvinnor, var "laboratorieköket" redan ett begrepp med tids- och arbetsbesparing efter Taylors tidsstudiemodell. Men arbetet i köket skulle inte bara vara rationellt utan också hygieniskt. Det var därför viktigt med lättskötta material, målade, släta väggar osv, framhöll man i *Husmoderns bok.* Under 1930-talet kom också Hemkommittén, en sammanslutning av kvinnoorganisationer, att engagera sig och driva frågorna kring kökets utformning. Det var här Brita Åkermans undersökning om *Familjen som växte ur sitt hem* påbörjades under slutet av 1930-talet.

Våra föråldrade kök

Slösar oförsvarligt med kvinnokraft, tid och bränsle m. m.

Mekanisering och centralisation genom lysande uppfinningar möjlig

Kokvrån

De små kokvrårna blev ett nytt inslag i bostadsplanerna, som presenterades bl a på Stockholmsutställningen 1930. Kokvrån var ett litet utrymme utan matplats och ofta med sekundärbelysning. Den placerades i allmänhet innanför matrummet och fick dagsljusbelysning endast genom det glasparti, som brukade skilja kokvrån och matplatsen åt. Kokvrån var ingen bra lösning på köksutformningen; de små utrymmena var trånga och när man lagade mat åt många blev de olidligt varma och fuktiga. Helst skulle man ju inte öppna dörren så att matoset spreds i lägenheten.

Det fanns två motiv till att kokvrån lanserades på Stockholmsutställningen. Det ena var att man hade en föreställning om att hushållsarbetet hade blivit så förenklat genom konserver och annan prefabricerad mat, att köksarbetet inte krävde särskilt mycket plats och tid. Det var en uppfattning som var dåligt förankrad i verkligheten; hushållsarbetet krävde fortfarande både tid och utrymme. Det andra argumentet var mer begripligt. Arkitekterna försökte planera goda smålägenheter för den stora gruppen i samhället med låga inkomster. För att vara realistisk ville man utgå från de ekonomiska förutsättningar som gällde, nämligen höga hyror och små inkomster. Den yta som kunde komma i fråga på sådana villkor motsvarade den trångbodda arbetarlägenheten på ett rum och kök: ca 35 m^2. Denna yta ville arkitekterna disponera så, att man fick möjlighet till lite större avskildhet, eftersom bristen på avskildhet var ett stort problem för de familjer som bodde i smålägenheterna. Två rum och kök och helst också badrum skulle då pressas in på samma yta som tidigare ett rum och kök. Det innebar att köket förvandlades till en liten kokvrå.

Men kokvrårna utvecklades och blev till smala, men ljusa och funktionsstuderade korridorkök i den senare produktionen.

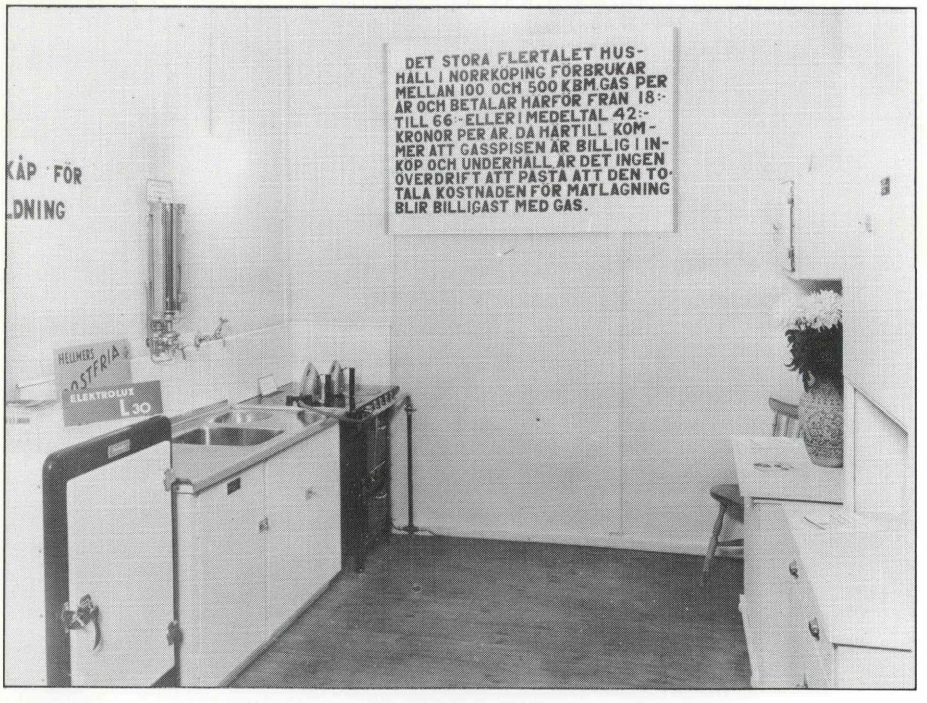
Hjälpmedel i hushållet

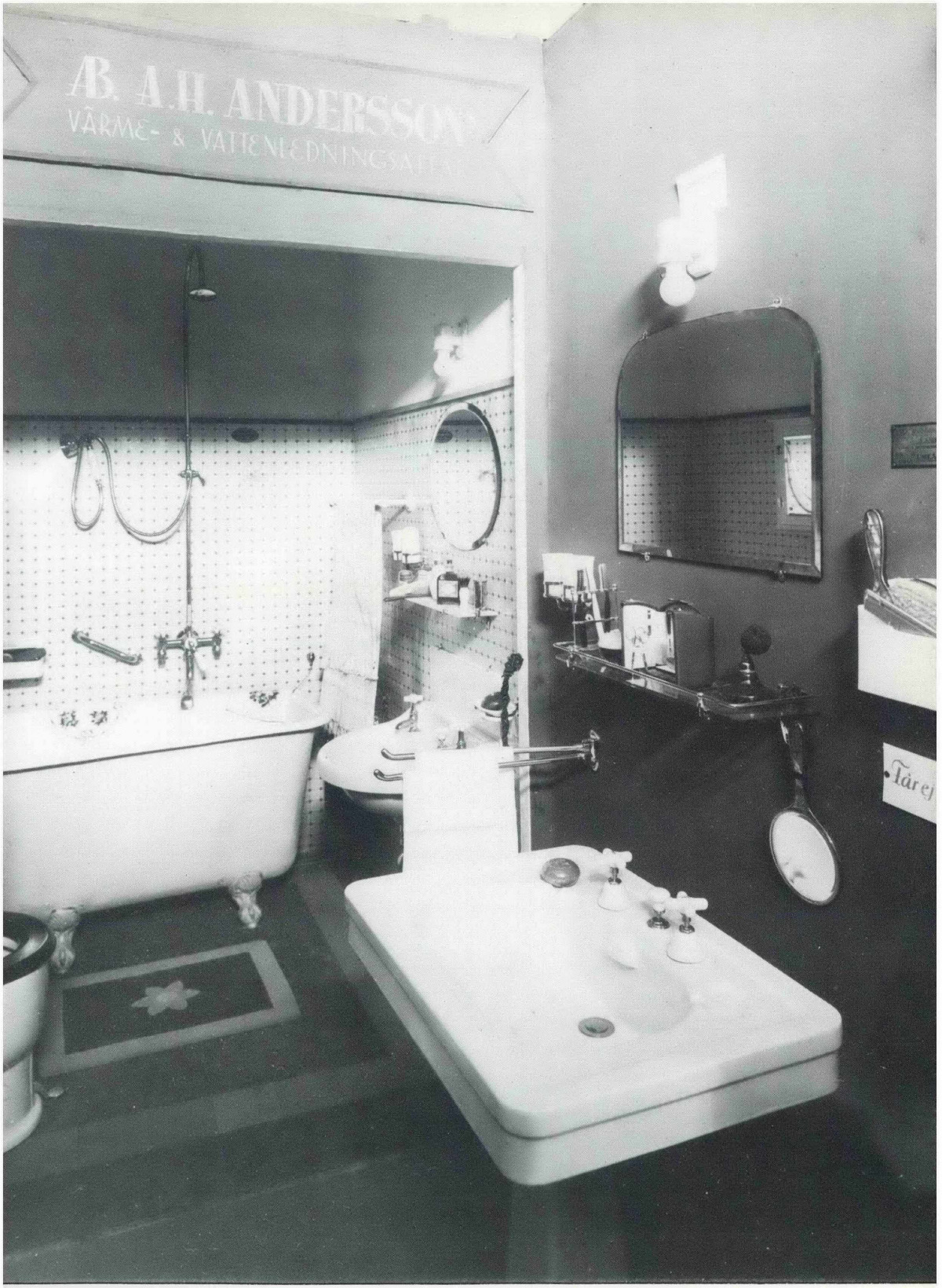
Men något låg det ändå i uppfattningen på Stockholmsutställningen att arbetet i köket blivit enklare. Utbudet av konserver hade blivit större, och urvalet bredare. Snabbmat i form av olika extrakter förekom, och de preparerade grynen gjorde grötkokningen till en mycket snabbare process än tidigare. Även ätfärdiga produkter som flingor kom i handeln och underlättade mathållningen. Men dessa innovationer var ändå av marginell betydelse för det ordinära hushållets matvanor.

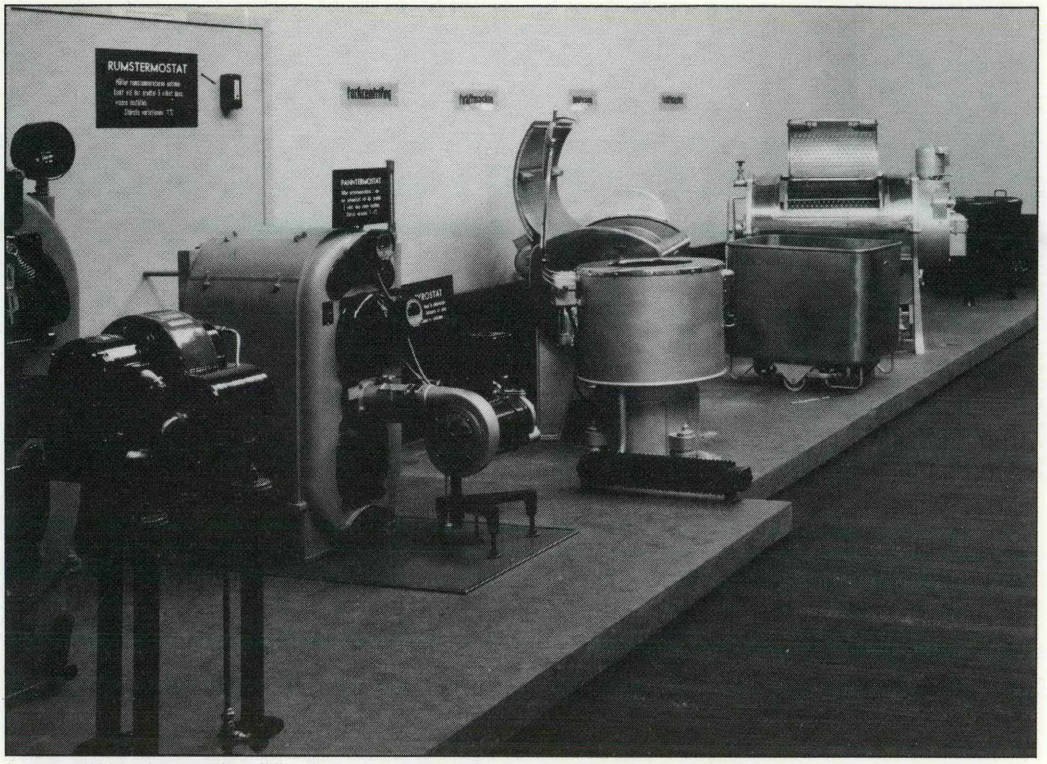
Också andra varor, som bl a underlättade hushållsarbetet, gjorde sin entré. En sådan var cellofanet, en billig trämasseprodukt, som började komma i allmänt bruk på 1930-talet. Och konstfibrerna, som samtidigt som de var billiga också var lätta, varma, kunde färgas i starka färger och därtill var lättvättade och lättorkade, förändrade konfektionsindustrin radikalt. Konstsilket, eller Rayon, som det döptes till officiellt 1927, hade just dessa egenskaper och användes till underkläder, blusar, klänningar och strumpor.

Vid de återkommande *Bygge- och Bo*-utställningarna på olika håll i landet presenterades bl a nyheter för kök och hygienutrymmen. Ovan Agaspisen, Gustaf Daléns uppfinning, som lagrade värme i kokplattorna. (Foto Tekniska museet)

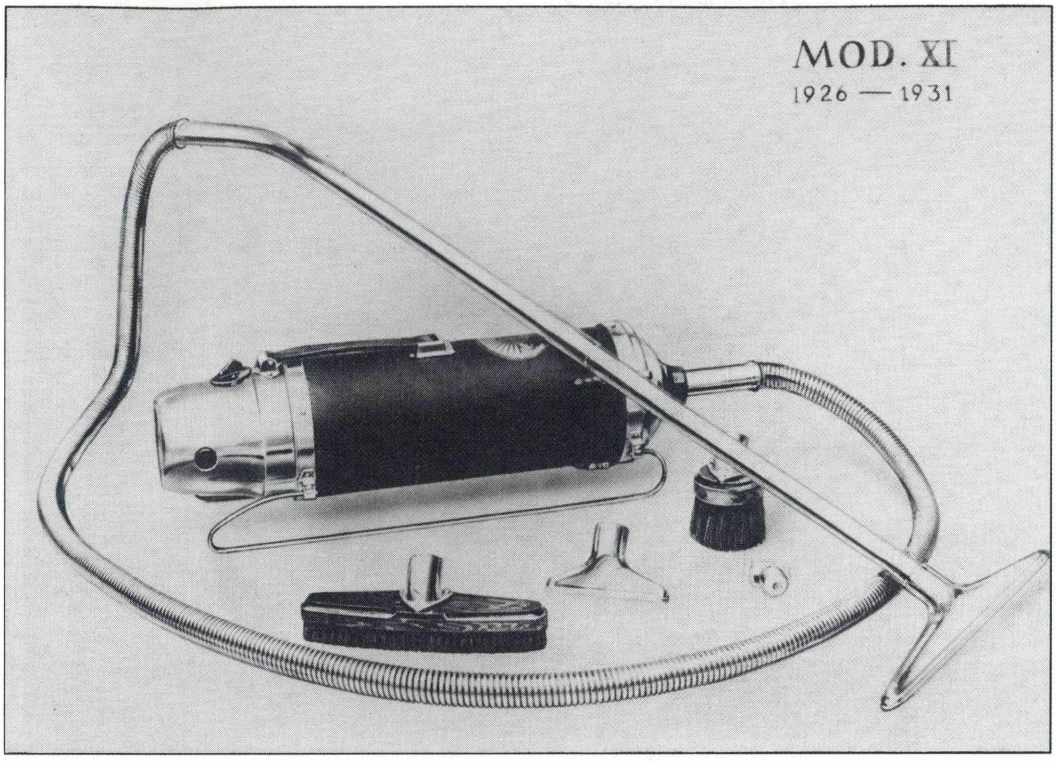

AB. A.H. ANDERSSON
VÄRME- & VATTENLEDNINGSARBETEN

Tvättmaskiner på utställningen *Standard* '34 i Stockholm 1934 (Foto Svensk Form)

Ny, teknisk utrustning, som skulle underlätta hushållsarbetet, började också vinna terräng. Gasspisen höll på att slå ut vedspisen, och på 1920-talet började också el-spisen göra entré. På 1930-talet blev el-spisarna även utrustade med termostat för att reglera ugnsvärmen. Gustaf Daléns koleldade Aga-spis tillverkades från början av 1920-talet; en bra och energisnål, svensk uppfinning, som fanns i produktion fram till slutet av 1950-talet. Kylskåpen började komma in i de mer välsituerade hemmen på 1930-talet, tidigare hade isskåpen varit en vanlig syn i förstugorna. Diskbänkarna, som i allmänhet varit av marmor eller zink, började nu tillverkas i rostfritt stål. För de flesta hushåll var de dock fortfarande en dyr lyx. Nu började också skåpen bli fler och bättre inredda, och arbetsbänkarna få en bekvämare arbetshöjd. Sparksockeln, denna oansenliga detalj, som gav plats för fötterna nedanför bänkar och skåp, var kanske en av de mest uppskattade förbättringarna, eftersom den påtagligt underlättade arbetsställningen i köket. Dammsugaren hade funnits i olika modeller från 1800-talets slut, men den form den har i dag, liggande och med lång slang, kom på 1920-talet. Enstaka diskmaskiner och gas- eller eldrivna

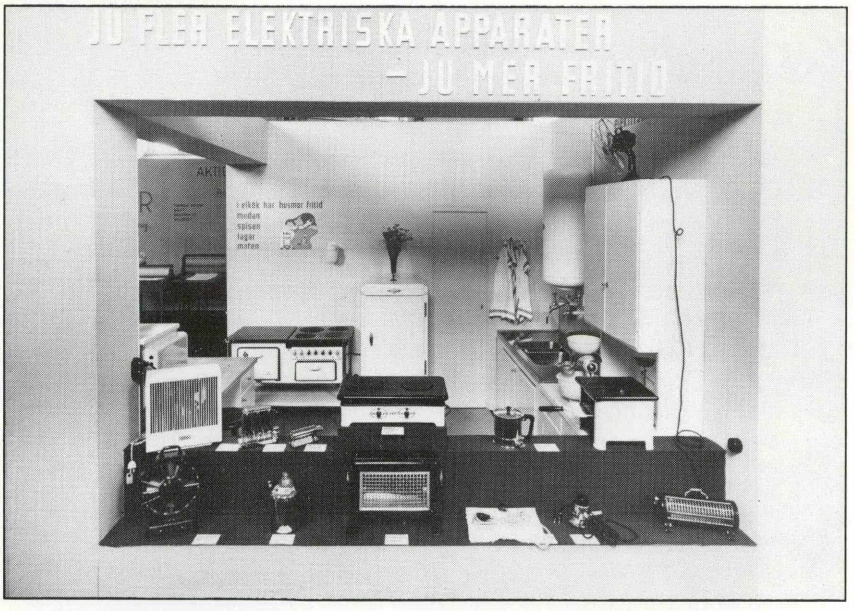
1920-talets modell av dammsugare, liggande och med lång slang (Foto Tekniska museet)

tvättmaskiner såg också dagens ljus under detta decennium. Den eldrivna symaskinen kom på 1930-talet, men trampmaskinen fortsatte att vara den vanligaste i hemmen.

Hygien- och tvättutrymmen var det ganska dåligt beställt med, åtminstone i smålägenheterna. HSB gick i bräschen för att införa sådana även i de mindre lägenheterna. Från slutet av 1920-talet försåg de sina flerfamiljshus med tvättstuga i källaren och badrum till varje lägenhet. Vattenklosetten blev standard också i smålägenheterna. HSB:s envisa hävdande av dessa kvaliteter på hygienens område påverkade sannolikt även andra byggare och byggherrar. Men när Stockholms stad utlyste en tävling om billiga bostäder 1932, underströks att lägenheterna *inte* skulle utrustas med bad- eller duschrum. Däremot ingick i tävlingsprogrammet tvättrum till varje lägenhet, dock utan varmvatten! Det var av kostnadsskäl som man avstod från dessa kvaliteter, som vi i dag tycker är självklara. Men drygt tio år tidigare, i 1920-års statliga utredning om minimifordringar på lägenheter med statligt stöd, hade man avstått från bad- och duschrum med hänvisning till arbetarnas levnadsvanor: Eftersom dessa inte badade

Vattenkraften byggdes ut och eldistributionen utvecklades under mellankrigstiden, vilket var av avgörande betydelse för industrins och samhällenas utveckling. Bland de ingenjörsinriktade uppdrag, som engagerade arkitekterna, var kraftverksbyggena, och Osvald Almqvists kraftverk i Hammarforsen från 1928 tillhör de mer välkända. På 1930-talet utvecklades framgångsrikt svenska metoder för kraftöverföring med högspänning, och när den första 200 kV-ledningen installerades 1936 tillhörde Sverige de mest avancerade på området.

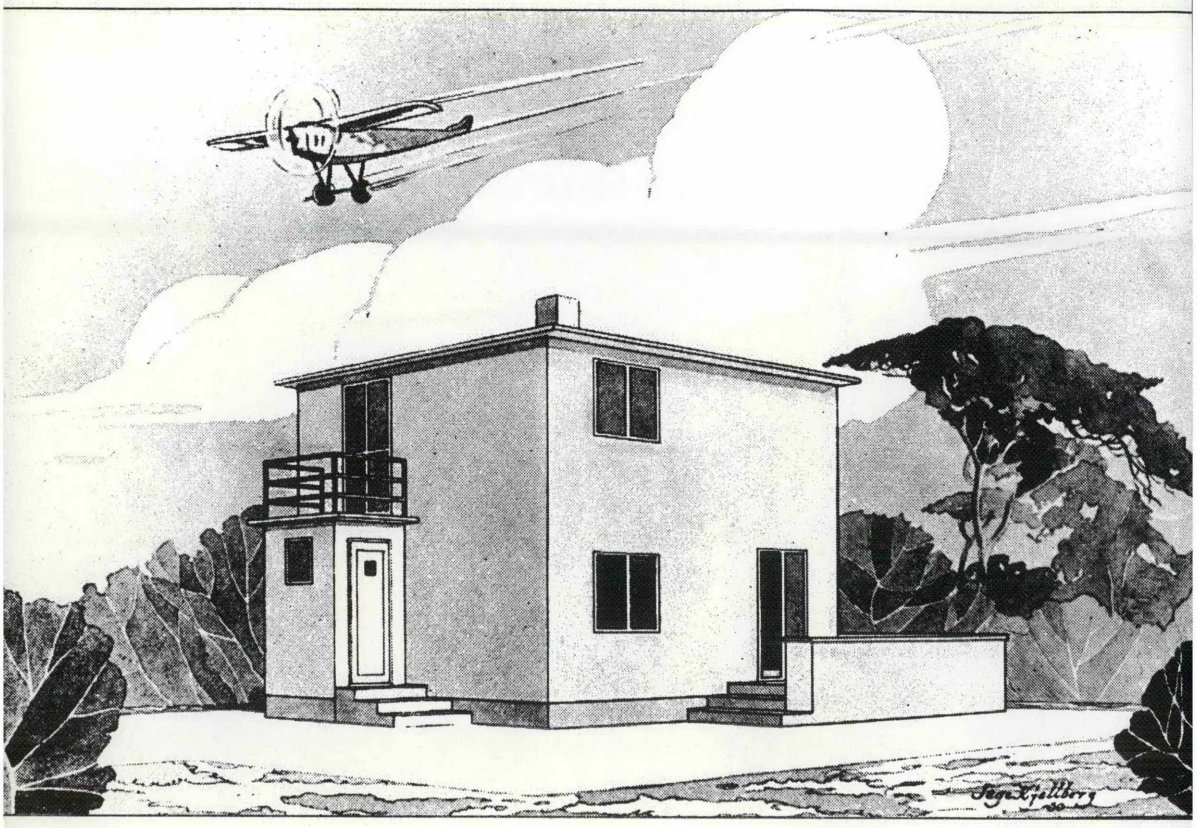

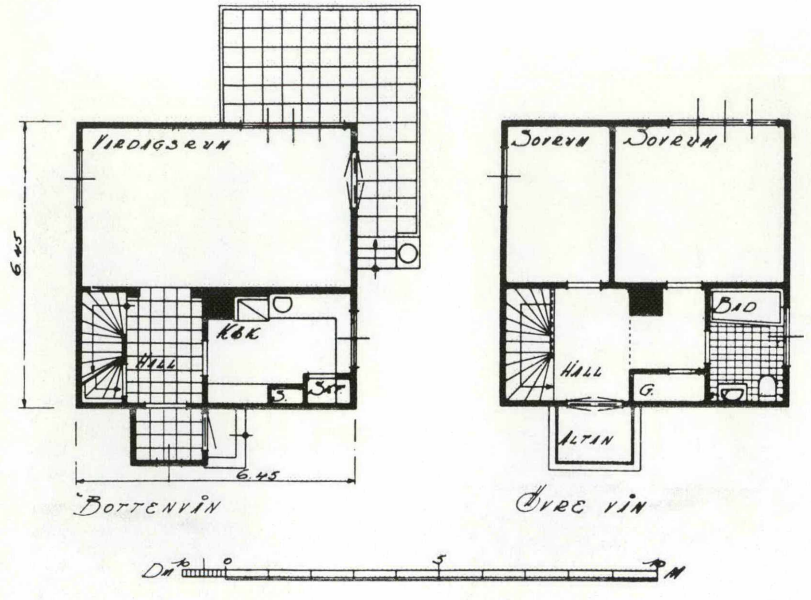
1928 bildades Föreningen för elektricitetens rationella användning, FERA, för att propagera för elkraft bl a inom hushållen. (Foton Arkitekturmuseet och Tekniska museet)

Radion bröt isoleringen på landsbygden och blev ett viktigt inslag i de svenska hemmen på 1930-talet, både som nyhetsförmedlare, folkbildare och underhållare. Här kunde man t ex höra Lubbe Nordström tala om lort-Sverige, eller bjuda hem vännerna till radiobal. (Foton Tekniska museet)

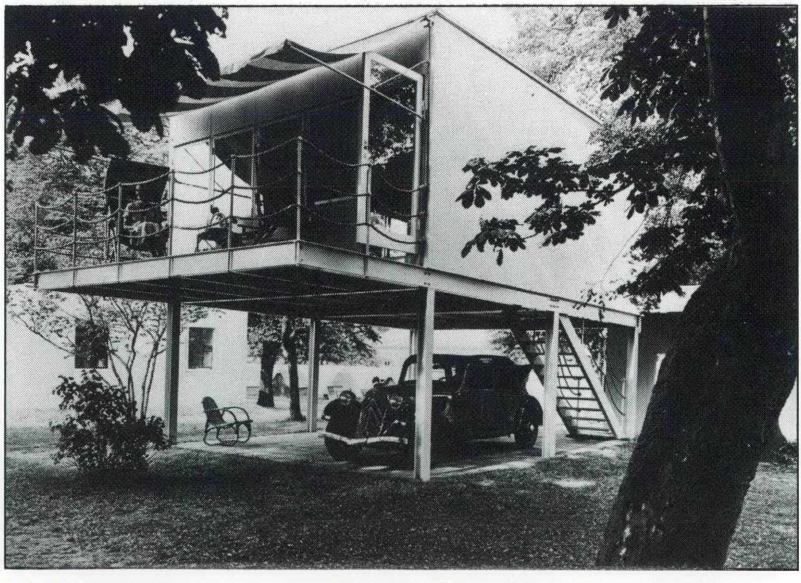

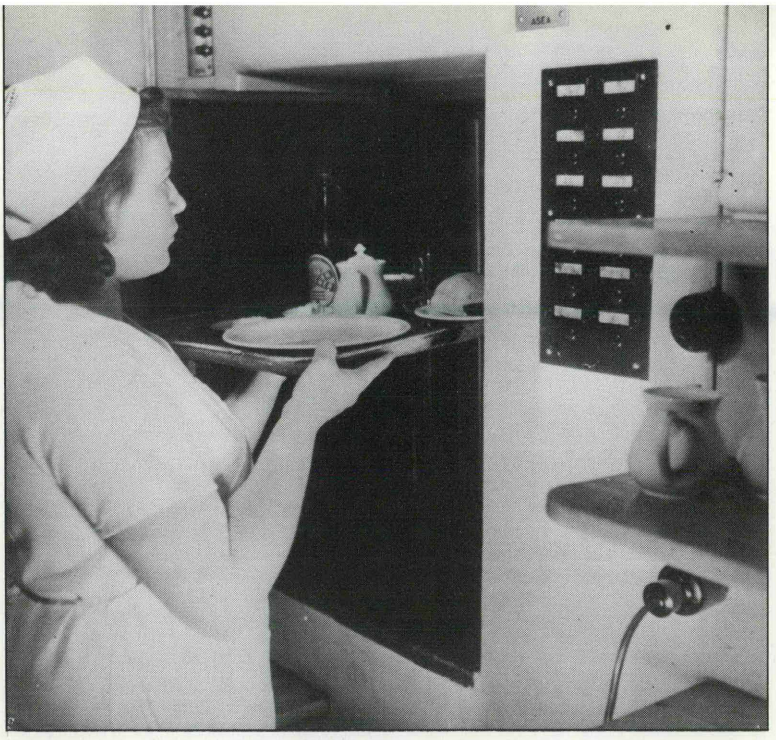
Även typhusfabrikörerna hängde med i de nya arkitekturströmningarna, här Borohus' *Funken* från 1931. T o m sportplanet, som Le Corbusier brukade ha med på sina perspektiv, återfinns på bilden.

»FUNKEN»

Kommunikationerna utvecklades snabbt under mellankrigstiden. Här syns Sveriges första, reguljära trafikflyg, en Junker Ju–52 från 1933, med plats för fyra passagerare. (Foto Tekniska museet)

Även bilen vann snabbt terräng, inte minst som fritidsnöje. Här inrymd på markplanet under Erik Fribergers originella fritidshus, presenterat på utställningen *Fritiden* i Ystad 1936. (Foto Arkitekturmuseet)

Kollektivhuset på John Ericssonsgatan i Stockholm från 1935, ritat av Sven Markelius, som själv bodde i huset och var ordförande i dess bostadsrättsförening. Huset innehöll mathiss, i vilken kökspersonalen kunde skicka upp maten till dem som inte ville äta i restaurangen.

De utskjutande delarna av fasaden på kollektivhuset är snedställda för att fånga in mer ljus.

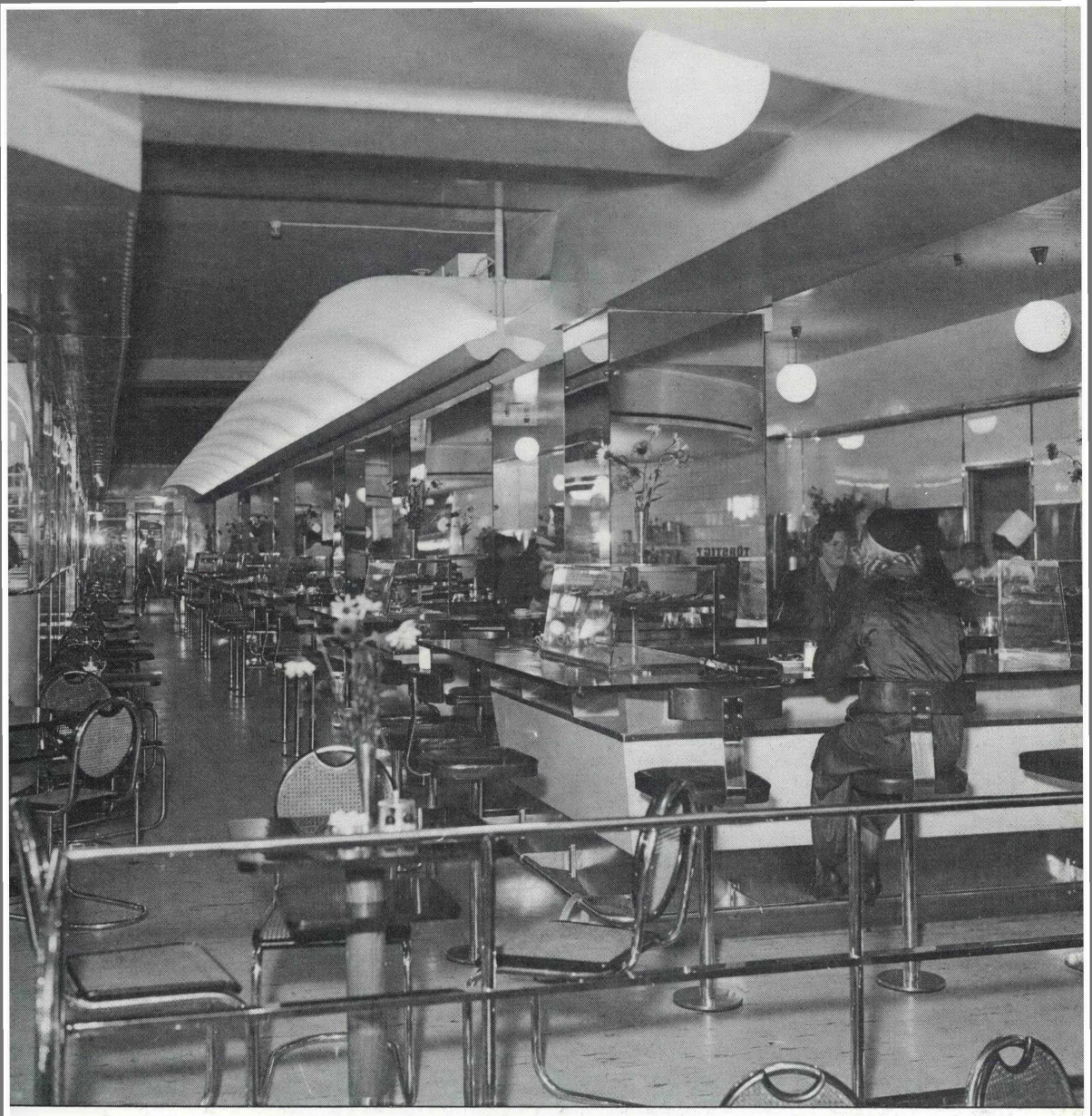
En kindergarten fanns också i huset. Personal tog även hand om städning och tvätt för de boende. (Foton Arkitekturmuseet)

KARLSKRONATRAKTENS MEJERIFÖRENING
MJÖLK-BAR
OST
Lågpastöriserad
MJÖLK
en nyhet
VÄLSMAKANDE
NÄRINGSRIK
HÅLLBAR
SMITTOFRI
MJÖLK
ÄR BADE
MAT OCH
DRYCK

MJÖLK
ÄR BADE
MAT OCH
DRYCK

ovan: EPA-barer och mjölkbarer var nya inslag i stadsmiljön på 1930-talet. Här Sven Markelius EPA-bar vid Drottninggatan i Stockholm, invigd 1937. Inredningen var tidstypisk i rostfri plåt, glas och lackerat lamellträ. De svängbara barstolarna var utförda i rostfritt stål och med sitsar och rygg i rött skinn. (Foto Arkitekturmuseet)

ovan t v: Mjölkpropagandan, en sammanslutning av svenska mjölkproducenter, startade på 1920-talet och presenterade sig i form av mjölkbarer i samband med olika utställningar. (Foto Tekniska museet)

nedan t v: Det var främst kaffedrickandet som skulle ersättas med det sundare mjölkdrickandet. Den första, permanenta mjölkbaren öppnades på Hamngatan i Stockholm 1931. Här en interiör. (Foto Arla)

Många av utställningarna under 1930-talet tog upp frågan om boendet och fritiden. På utställningen *Fritiden* i Ystad 1936 propagerade man för folkbildningskurser och friluftsliv. Också husmodern borde få fritid på samma sätt som de löneanställda, menade man, och uppmanade ungdomarna och familjefäderna att hjälpa henne med hemmets sysslor. (Foton Svensk Form)

Cykelsemester med camping blev populärt; barn och bagage packades på pakethållaren, och så bar det av!

regelbundet skulle ett hygienutrymme vara överflödigt; det skulle bara användas till förvaring eller rentav till sovrum, ansåg kommittén. Att arbetarna kanske avstod från bad just för att de inte hade badrum var tydligen en tanke som inte drabbade utredarna. Men att trångboddheten tvingade människor att använda utrymmen på annat sätt än de var avsedda för var säkert en riktig iakttagelse. Sopnedkast i stället för soptunna på gården var ett annat viktigt framsteg, som även de enklare flerfamiljshusen började få tillgång till under 1930-talet. Återigen var det HSB, och dess chef, arkitekten Sven Wallander, som gick i täten.

Kollektivhus

Nya bostadsidéer fick också gehör under det radikala 1930-talet. Kollektivhuset var en sådan idé, som både engagerade arkitekter och yrkeskvinnornas organisationer. Sven Markelius som arkitekt, Alva Myrdal som representant för yrkeskvinnorna och Olle Engkvist som byggmästare var några av de drivande personerna.

Kollektivhuset var en lösning av hushålls- och barnpassningsproblem för förvärvsarbetande makar och ensamstående, men knappast något alternativ för familjer med låga inkomster. I kollektivhuset kunde man sätta sig till dukat bord i matsalen, barnen togs om hand i barnkrubban och tvätt och städning ordnades av anställd personal. Lägenheterna var små, men försedda med kokvrå, där man kunde laga t ex morgonmålet.

Några få kollektivhus kom till stånd under 1930-talet i Stockholm: det första på John Ericssonsgatan, det andra var yrkeskvinnornas hus – "YK-huset" – på Gärdet, och det tredje var Kvinnornas hus på Kungsholmen. Det sistnämnda var till enbart för ensamstående, förvärvsarbetande kvinnor.

Kollektivhusidén fick emellertid inte någon riktig genomslagskraft, den hade starka motståndare i ekonomi och tradition. Det fanns t o m belackare, som ansåg att den syftade till familjens upplösning, trots att den snarare möjliggjorde för fler att bilda familj.

Mjölkbarer och självservering

Ett tidstypiskt inslag i stadsmiljön på 1930-talet blev mjölkbarerna. Det var *Mjölkpropagandan* (nuvarande Vår näring), bildad 1924, som genom AB Mjölkbaren hade startat verksamheten. Det började på Stockholmsutställningen 1930, där Mjölkpropagandan, som var en sammanslutning av mjölkproducenter, presenterade sig i form av en mjölkbar. Den blev så framgångsrik att man beslutade att öppna en permanent bar i Stockholm året därpå. Den och de många efterföljande mjölkbarer som öppnades i Stockholm och på andra ställen i landet, invigdes högtidligt av framstående samhällsmedlemmar, som prisade det nyttiga initiativet. Mjölkbarerna var ett sätt att höja "folkhygienen", menade man, dvs få starkare och duktigare svenskar. Här kunde ungdomar och andra, som inte åt hemma, få

ordentliga, näringsriktiga och billiga måltider. Det var dock inte, som man kanske skulle tro, ölet som betraktades som det stora fördärvet och konkurrenten till mjölken, utan kaffet. Mjölkbarerna blev också något av ett tecken på den emancipation som började märkas i samhället, ett ställe för yrkesverksamma kvinnor att äta och träffas på; de kunde ju knappast besöka ölschappen.

Den nya principen med självservering och de låga priserna lockade en stor publik. Mjölkbarerna blev populära och fick snart en modern inredningsstil med rostfritt stål, svarta stolar och röda bord.

Även EPA inrättade barer med självservering. EPA – enhetsprisaktiebolaget – var 1930-talets svenska svar på den engelska varuhuskedjan Woolworth. Den blev en framgångsrik spridare av industrins billiga konsumtionsvaror; sedd med nedlåtenhet av de mer välbärgade i samhället, men välbesökt av människor med lägre inkomster.

Utställningar, folkbildning, friluftsliv

De många utställningarna på 1930-talet andas optimism och framtidstro. Stockholmsutställningen 1930 var långtifrån den enda, även om den var den största. På Liljevalchs i Stockholm ordnades bostadsutställningen *Standard '34*, där framtiden med teknikens hjälp framstod som ljus och jämlik. Samma år startade *Byggtjänst* sin verksamhet med utställningar av kök och byggvaror. I Göteborg kom utställningen *Bo bättre* 1936. Här var ett tema barnens rätt till bättre utemiljö med sol och frisk luft, grönska och lekplatser. Parollen var: "Inga barn där inte blommor trivs!" Utställningen *Fritiden* i Ystad samma år uppmärksammade ett växande område. De flesta industriarbetare hade uppnått 8-timmars arbetsdag, och även om många andra (främst lantarbetarna och inte minst lantarbetarkvinnorna) hade längre arbetsdagar, var fritiden en faktor som fick allt större betydelse för samhället och den enskilde. Kultur, idrott, resor och friluftsliv blev tillgängliga för bredare grupper än tidigare. Utställningen utstrålade folkbildningsambitioner och tro på en framtid, där fritiden skulle komma att spela allt större roll.

Att folkbildningen tillhör 1930-talets ambitioner är inte bara utställningen *Fritiden* exempel på. När Tekniska museet tog sina nya lokaler i besittning 1936 hade det utvecklats till en folkbildare av stor betydelse. Den pedagogiska idén bakom museitillkomsten var bl a hämtad från Deutsches Museum i München, vars initiativtagare Oskar von Miller ville skapa ett folkuniversitet med hjälp av museet. Maskiner och modeller, tillgängliga för besökare att pröva och experimentera med, skulle göra teknikens utveckling åskådlig och begriplig. Det blev ett gigantiskt projekt, inrymt i en väldig byggnad med jättelika hallar, där flygmaskiner och luftskepp svävade under glaskupoler, och där dockor i naturlig storlek, klädda i arbetskläder, stod vid maskiner och arbetsredskap. Torsten Althin, Tekniska museets skapare, tog starka intryck av den tyska förebilden när han byggde upp det svenska museet, bl a genom direktkontakt med Oskar von Miller.

Åter till *Fritiden* och entusiasmen för friluftslivet. Det är värt att lägga märke till, att i decenniets propaganda för friluftsliv låg också en reaktion mot ett högciviliserat, teknologiskt samhälle. 1930-talet speglar inte bara förhoppningar inför tekniken. Manchesterliberalismens rykande skorstenar var inte längre ett entydigt tecken på framsteg; överexploatering, nedsmutsning och social misär hade följt i industrialismens spår. "Åter-till-naturen"-rörelser blomstrade under denna tid, från naturalister och kruskaentusiaster till mer återhållsamma friluftsaktiviteter. Fotvandringar och camping gav både naturupplevelser och motion. Men det gick också att exploatera dessa upplevelser i politiskt syfte. Bland drivkrafterna bakom friluftandet fanns nämligen också strävan efter "bättre folkhygien"; det begrepp som kom att få så ödesdigra konsekvenser genom 1930-talets fascism. Man ska inte glömma att ett av nazismens starkaste rekryteringsområden just var deras organisation "Kraft durch Freude", som tog med ungdomar och äldre på friluftsarrangemang, fotvandringar och naturstrapatser i fosterlandet.

Låt oss slutligen titta lite närmare på inledningsdevisens segervissa ord: "Framtiden tillhör handens och hjärnans arbetare." Det var en optimistisk paroll, fylld av tilltro till teknikens förmåga att skapa välfärd och jämlikhet. Men den är också fylld av ett stort mått av blåögd naivitet, av förhoppningen att tekniken skulle utnyttjas i det godas tjänst, för samhällsmedborgarnas bästa. Förnuft och saklighet, rationalitet och effektivitet – på vems villkor? Andra världskrigets katastrof blottade motsättningar mellan och inom samhällssystem, och visade alldeles tydligt att tekniken i sig själv aldrig kunde skapa en bättre och rättvisare värld.

Källor och litteratur

Funktionalismens genombrott och kris 1930–1980 (Arkitekturmuseet, Stockholm 1976, 1978 och 1980)
P G Råberg: *Funktionalistiskt genombrott*, Stockholm 1972
E Rudberg: *Uno Åhrén*, Stockholm 1981
B Åkerman m fl: *Den okända vardagen – om arbetet i hemmen*, Stockholm 1983
M Childs: *Sweden – the middle way*, USA 1936
O Almqvist: *Köket*, Stockholm 1934
Tidskriften *Byggmästaren*, Arkitektupplagan, från 1920- och 1930-talen
Tidskriften *Form*, bl a nr 6–7/1970 samt 2–3/1985
Tidskriften *Arkitektur*, bl a nr 4/1980
Nordisk funktionalism, 1980
Georg Brochmann, Otto Linton: *Människan och maskinen*, Stockholm 1938
Lubbe Nordström: *Lort-Sverige*, 1938
Arkitektur och samhälle, Spektrum, 1932–1934
Alva och Gunnar Myrdal: *Kris i befolkningsfrågan*, 1934

Utställningen *Fritiden* i Ystad, 1936 (Foto Svensk Form)

Påkänningens art:			1 Upprätt, fri	2 Upprätt, stödd	3 Böjd	4 Backad	5 Sittande, fritt	6 Sittande, stödd	7 Sittande, böjd	8 Sittande, böjd med stöd	9 Knästående, upprätt på ett knä	10 Knäst. böjd på ett knä	11 Knäst. upprätt på båda knänd	12 Knäst. böjd på båda knänd	13 Liggande på rygg	14 Liggande framåt-vänd	15 Liggande på sidan
Statisk	A	Utan last															
	B	Med last															
Dynamisk	C	Armarna															
	D	Överkroppen															
	E	Benen															
	F	Armar och överkropp															
	G	Armar och ben															
	H	Överkropp och ben															
	J	Armar, ben, överkropp															